

Mill

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLIX

Уређивачки одбор:

*др Даринка Горџан-Премк, др Ирена Гришкаш, др Милка Ивић, др Павле
Ивић, Блаже Конески, др Тине Лојар, др Александар Младеновић,
др Мирослав Николић, др Асим Пецо, др Мићалар Пешикан,
др Живојин Ситанојчић, др Драго Ђујић, др Ејон Фекеље*

Главни уредник:
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1993

ALEKSANDAR LOMA
(Beograd)

PODUNAVSKA PRAPOSTOJBINA SLOVENA: LEGENDA ILI ISTORIJSKA REALNOST?

Uz knjigu: O. N. Trubačev: *Ėtnogenez i kul'tura drevnejših Slavjan. Lingvističeskie issledovanija*. Moskva „Nauka“ 1991. 272 str.

Ima više od deset godina kako je vodeći ruski slavist O. N. Trubačov istupio sa smelom tezom o autohtonosti Slovena u Podunavlju. Usledio je niz njegovih članaka posvećenih odbrani i daljem elaboriranju te teze, da bi se sada ta ranija i neka nova autorova istraživanja pojavila objedinjena u knjigu, čime se zainteresovanom čitaocu omogućuje uvid u celinu autorove argumentacije na njenom aktuelnom nivou.

Knjiga pod naslovom „Etnogeneza i kultura najranijih Slovena – lingvistička istraživanja“ sastoji se iz tri dela. Šest poglavlja prvog dela čine članci ranije objavljeni u časopisima, najvećim delom u VJa,¹ zatim u „Zeitschrift für Slawistik“,² „Ethnologia Slavica“ i „Ėtimologija“.³ Drugi deo predstavlja dopunjenu verziju T. priloga na X međunarodnom skupu slavista u Šofiji 1988,⁴ dok je treći deo napisan za ovu knjigu i prvi put se pojavljuje.

Podnaslov knjige ukazuje na prvenstveno lingvistički pristup, i zaista T. u svojim razmatranjima uvek polazi od jezičkih fakata, ali je razmatrana problematika tako široka i mnogostrana da se nisu mogli zaobići drugi njeni aspekti: istoriografski, arheološki, etnološki. Štaviše, kroz hronološki sled T. radova na ovu temu, koji je u knjizi zadržan, može se pratiti izvesna evolucija pristupa, ili, kako to sam autor na početku završnog, novodopisanog dela knjige kaže, težnja da se prevaziđe monografizam teme i razvije „poligonálnost“ istraživanja (str. 209). Praktično to znači da se krug autorovog interesovanja ne samo vremenom širio, nego se i njegovo težište pomeralo sa čisto jezičkih pitanja ka kulturno-istorijskim, sa rekonstrukcije prajezičke leksike na rekonstrukciju praslovenske kulture kao dijalekatske varijante stare indoevropske kulture (l. c.). Polazište je ipak u jeziku: po T. sopstvenim rečima, podsticaj za „povratak na Šafarikovu teoriju“ o podunavskoj prapostojbini Slovena dao mu je njegov dugogodišnji rad

¹ VJa 1982/4, 5; 1984/2, 3; 1985/4, 5.

² 32, 1987, 6.

³ 1988–1990.

⁴ Slavjanskoe jazykoznanie 292–347.

na rekonstrukciji praslovenskog leksičkog fonda za Etimološki rečnik slovenskih jezika (ĖSSJa) kojega je on redaktor; slovensko-indoevropske izoglose i stare pozajmice ustanovljene tokom izrade rečnika navele su T. da uvreženo mišljenje o iskonskoj bliskosti ili čak svojevremenom jezičkom jedinstvu Slovena sa Baltima napusti u korist gledišta da je praslovenski bio poseban („samobitan“) ie. dijalekat najtešnje povezan sa zapadnim ie. jezicima (italski, keltski, german-ski). Vođen tim saznanjem, T. se tokom poslednjeg desetleća trudio da ga dovede u sklad sa drugim problematskim aspektima slovenske etnogeneze, počevši od teoretskih promišljanja. On smatra pogrešnim neke oveštale postulate etnogene-nske tipologije, kao što je to bezdijalekatska monolitnost prajezika i njegova rekonstrukcija kao „neprotivrečnog modela“; umesto toga, T. insistira na dijalekatskoj raščlanjenosti već praslovenskog jezičkog areala, pozivajući se na primer geneze srpskohrvatskog jezika. T. se obara i na „mit“ o jednovremenosti pojave etnosa i etnonima: u tom smislu odsustvo makroetnonima *Slovēne* pre VI veka u Podunavlju ne bi moralo značiti i odsustvo samih Praslovena na tom prostoru (premda to ime T., ostajući pri njegovoj tradicionalnoj etimologiji 'jasno govoreći, slovesni', dovodi u vezu sa razvojem etničke samosvesti). Dalje T. dovodi u pitanje koncept teritorijalno ograničene prapostojbine i kritikuje eliminatorni metod nemačke škole koji pokušava da nađe pradomovinu Slovena tako što će, isključivši sve one delove slovenske teritorije gde se javljaju (makro)hidronimi neslovenskog (baltskog, iranskog, germanskog, finskog, evtl. keltskog, tračkog, ilirskog) porekla, doći do područja sa čisto slovenskom hidronimijom (Fasmeru je to sliv Pripjati, Udolfu Prikarpatje).

Po T. mišljenju, u Prikarpatju, gde i sam Udolf priznaje prisustvo neslovenskih elemenata, ne treba videti pradomovinu Slovena, već jednu od oblasti njihove naknadne ekspanzije. U tom smislu bi i tri velike aglomeracije indoevropskih („staroevropskih“ u Kraeovom smislu) hidronima: u dolini Rajne, u Italiji i u Pribaltiku obeležavale periferna područja ranih migracija, omogućujući da se „tako reći vektorskim načinom“ središte drevnog indoevropskog etnosa nađe u Srednjem Podunavlju. Upravo bi se u toj oblasti po T. zapažala „koncentričnost“ kulturnih i lingvističkih areala raznih epoha sa svim atributima i mehanizmima razvitka, centrom i periferijama. Pripadnost praslovenskog satemskoj kao inovirajućoj i samim tim središnjoj grupaciji ie. dijalekata govorila bi u prilog njegove lokacije u tom podunavskom inovacionom centru, tim pre što neki smatraju da je u docnije doba Panonija bila žarište slovenskih fonetskih inovacija, a kako je centar lingvističkog areala veoma stabilna veličina za koju je teško uzeti da je „plivala i neprestano se premeštala“, to bi bila načelna indicija u prilog traženju slovenske prapostojbine južno od Karpata. Zalažući se za „neprekidnost evolucije indoevropske Evrope“, T. se suprotstavlja koncepciji Marije Gimbutas, po kojoj su se Praindoevropljani doselili u „Staru Evropu“ u V mil. st. e. kao stočari zatekavši tamo kulturno razvijenije, ali za razliku od njih socijalno nerazložene starosedeoce. T. je uopšte skeptično nastrojen prema Dimezilovom učenju o trodelnoj strukturi praindoevropskog društva i računa radije sa neravnomernošću razvitka raznih ie. ograna, drugim rečima, sa dijalekatskom izdiferenciranošću prvobitnog ie. areala ne samo u jezičkom, nego i u kulturnom pogledu (gore pomenuta „dijalektologija kulture“). T. ne predlaže precizno

datiranje pojave praslovenskog jezika, i smatra da pokušaji u tom smislu gube svoju aktuelnost, ali osuđuje tradicionalno, i danas rasprostranjeno shvatanje po kojem bi slovenski bio „mlađ jezik“, formiran srazmerno pozno u odnosu na ostale indoevropske dijalekte i ne mnogo pre stupanja Slovena na istorijsku pozornicu. Pozno datiranje praslovenskog jezika proističe prvenstveno iz uverenja da je njegovom konačnom uobličenju prethodio period baltoslovenske jezičke zajednice, pri čemu se praslovenski neretko uzima za sekundaran varijetet baltskog jezičkog tipa, nastao, po jednom shvatanju (koje ima svoje istaknute predstavnike i među ruskim lingvistima), kao produkt iranizacije perifernih baltskih narečja. Težište Trubačoviljeve koncepcije je upravo osporavanje „baltocentrizma“ u gledanju na celokupan ie. kompleks Evrope, i naročito teze o prvobitnom „nepostojanju“ Slovena odvojeno od Balta. Za neosporne baltko-slovenske jezičke kontakte T. misli da počinju tek sa gvozdenim dobom, i da su imali karakter „jezičkog saveza“: oni su za Slovene „postetnogenetični“, jer je praslovenski u njih ušao ravnopravno, kao samosvojan ie. dialekat, već oformljen kroz procese različite od prabaltskih. U fonetskom domenu te razlike tiču se palatalizacije, razvoja dugih samoglasnika, asibilacije palatala; osim toga, praslovenski je bolje sačuvao ie. apofonske nizove od prabaltskog. U morfološkoj sferi, baltski pokazuje veću arhaičnost imenske, a slovenski glagolske fleksije. Zapažene su i duboke razlike u tvorbi imenica. Konačno, tu su leksičko-semantička razilaženja: po T. analizi, mnogi važni pojmovi iskazuju se različitim rečima u slovenskom i baltskom. Nasuprot onima koji vide prvobitna staništa Balta na gornjem Dnjepriu i Oki (v. niže), T. ukazuje na onomastičke veze baltskog areala sa dačko-traćkim supstratom istočnog dela Balkanskog poluostrva i Anatolije, koje bi odražavale kontakte III milenija st. e. i ukazivale da se on morao prostirati južno od Pripjati, bliže istočnom delu Balkana. Praslovene T., naprotiv, smešta zajedno sa Italcima i Germanima u „srednjoevropsku kulturnu oblast“ u Podunavlju. Na takav zaključak uputilo ga je već njegovo izučavanje zanatske terminologije: po njemu, slovenska zemljoradnja bila je orijentisana prema starim podunavsko-alpskim zemljoradničkim centrima i oruđima, kao i vrstama žitarica. Drugi domeni u kojima se pojavljuju slovenske-italske izolekse bili bi nazivi prirodnih fenomena i stara slovenska religija pre sredine prvog milenija st. e. kada je pod iranskim uticajem kod Slovena došlo do stvaranja razvijenih religijskih pojmova, izraženih kroz složene teonime. Upravo u to doba podunavski Sloveni su se našli izloženi pritisku Kelta – koje T. vidi u Vlasima (*volochi*) „Povesti vremennych let“ – što je uzrokovalo njihovu seobu na sever, gde su na tlu današnje Poljske došli u neposredan kontakt sa ilirsko-venetskim elementom. Docnija dunavsko-balkanska migracija Slovena bila bi neka vrsta rekonkviste, pobuđene sećanjem na nekadašnji stvarni život Slovena na (srednjem) Dunavu („folklorna popularnost“ Dunaja u Istočnih Slovena). Deslavizacija srednjeg Podunavlja usled keltske najezde po T. nije bila potpuna, već bismo tamo imali kontinuitet slovenskog življa. O autohtonosti tamošnjih Slovena svedočila bi činjenica da kod njih ne postoji tradicija o doseljenu izdaleka. Svedočanstva ranog slovenskog prisustva na tlu današnje Mađarske T. nalazi u staroj slovenskoj toponimiji toga područja, u istorijskim izvorima (sklavensko područje VI veka po Jordanu) i arheološkoj evidenciji (rasprostranjenost „praške keramike“).

Desetak godina nakon što je T. po prvi put istupio sa svojom tezom o kolevci Slovena (i Indoevropljana) u srednjem Podunavlju, u nauci i dalje nema jednodušnosti po pitanju slovenske etnogeneze. Kao obnovitelj „autohtonističke“ podunavske teorije, koji svog pravog prethodnika ima u dobrim podrug stolecu starijem Šafariku, T. ostaje manje–više usamljen. Većina ostalih stručnjaka ne konfrontira se tako radikalno sa rezultatima „kritičke škole“, reprezentovane pre svega monumentalnim delom Lubora Niederlea,⁵ polazeći od opšteg stava da su se Sloveni u karpatsko–panonskom basenu i na srednjem Dunavu pojavili tek u doba seobe naroda (ili nešto ranije, ali svakako ne pre Hristova rođenja), došavši iz postojbine severno od Karpata. Tvorci novijih hipoteza o slovenskoj pradomovini mahom ostaju u ovim okvirima, modifikujući stavove svojih prethodnika kao što su Fasmer, Mošinjski, Ler–Splavinjski itd.⁶ Tako Manjčak⁷ smešta Praslovene na Odru i Vislu, Birnbaum⁸ u srednje Podnjeprovlje, kao i Golomb,⁹ koji ih onamo dovodi sa gornjeg Dona (pretpostavljajući da se sl. naziv reke *Dunaj* izvorno odnosio na Dnjepar), dok se Udolf na osnovu najveće koncentracije tipičnih slovenskih naziva u hidronimiji odlučuje za Galiciju.¹⁰

S obzirom na autorov veliki ugled i na svoj toliki otklon od preovlađujućeg mišljenja nije čudo što je Trubačovičeva hipoteza u proteklih devet godina koje razdvajaju prvi članak u kojem ju je formulisao od pojave ove knjige izazvala različite odjeke. Na neke od njih T. se osvrće u završnim, novonapisanim poglavljima. Najzadovoljniji je kritikom H. Birnbauma koji, iako, videli smo, ne deli Trubačovičevu podunavsku koncepciju, povoljno ocenjuje „neortodoksnost“ T. metodološkog pristupa, njegovu „širinu“ i „svežinu“, smatrajući da on otvara pred slavistikom nove puteve.¹¹ Posebno ističući Birnbaumovu objektivnost i kompetentnost, T. nalazi da u celini nema šta zameriti većini svojih kritičara, pošto je podunavska teorija za koju je do nedavno preovlađivalo mišljenje da je treba otpisati kao „srednjovekovnu“, „zastarelu“ i „nenaučnu“ u svojoj savremenoj varijanti naišla na prilično ozbiljan prijem, a ne na paušalno odbacivanje, kako se to, u krajnjoj liniji, moglo očekivati (230). Izvesnu ogorčenost T. usmerava na potpuno ignorisanje svoje hipoteze od nekih autora koji su u međuvremenu pisali na istu temu, a osobito na ignorantски odnos na koji je ona naišla u domaćoj, ruskoj nauci (zapažamo da u zborniku radova „Slavjane. Etnogenez i etničeskaja istorija (meždisciplinarnye issledovanija)“,

⁵ L. Niederle: *Slovanské starožitnosti*, Praha 1901 i d.

⁶ Pregled daju H. Birnbaum/P. T. Merrill: *Recent Advances in the Reconstruction of Common Slavic* (1971–1982, Columbus, Ohio 1985, 71 dd. i Birnbaum u VJ 1988/5, str. 35 dd.

⁷ W. Mańczak, *Pracjczyzna Słowian*, 1981.

⁸ The original Homeland of the Slavs and the Problem of Early Slavic Linguistic Contacts, u: *The Journal of the Indo-European Studies* 1/1973, str. 407–421; isti: Was there a Slavic Landtaking of the Balkans and, if so, along what Routes did it proceed?, u: *Migrations in Balkan History*, Belgrade 1989, str. 47–60.

⁹ Najskorije Z. Golb: *Etnogeneza Słowian w świetle językoznawstwa*. U: *Studia nad etnogenezą Słowian*, str. 71–80.

¹⁰ J. Udolph: *Studien zu den slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen. Ein Beitrag zur Frage nach der Urheimat der Slaven*, Heidelberg 1979.

¹¹ Up. osobito Birnbaum/Merrill, op. cit. str. 78–82.

red. A. S. Gerd i G. S. Lebedev, Leningrad 1989, među čijim autorima su istaknuta imena ruske arheologije, lingvistike, istoriografije i etnologije gotovo da nema osvrta na Trubačovljevu hipotezu). V. N. Toporov kao zastupnik srazmerno poznog oformljenja praslovenskog jezika iz jugozapadnog baltskog izrazio je skepsu kako u pogledu Trubačovljevog nastojanja da slovensku jezičku istoriju produbi sve do praindoevropske davnine, tako i prema mogućnosti da podatak o Slovenima i Vlasima na Dunavu u „Povesti vremennych let“ može sadržavati tako duboko etničko pamćenje kakvo mu pripisuje T.¹² Za svoje stavove po pitanju baltsko-slovenskog srodstva T. je bio kritikovan i od Ju. V. Otkupščikova,¹³ na čije kritike ovde dosta opširno odgovara (220–224). Sa druge strane, T. je na kijevskom slavističkom skupu dobio podršku za svoje gledište o koncentričnoj lokalizaciji prasl. i ie. areala u Podunavlju. A. V. Desnickaja iznela je u diskusiji mišljenje da je lokalizacija ie. etnogenetske kolevke u Evropi osnovanija nego hipoteza o doseljenu Indoevropljana iz Prednje Azije, na koju su se nedavno sa novim argumentima vratili Ivanov i Gamkrelidze.

Od inostranih naučnika, T. je našao istaknutog oponenta u Jirgenu Udolfu, autoru konkurentske teorije o pradomovini Slovena u Galiciji, zasnovane prevashodno na hidronimijskim nalazima, čiji je metod T. izložio kritici. U posebnom radu pod naslovom „Da li su Sloveni došli iz Panonije?“¹⁴ Udolf osporava neke od T. pretpostavljene keltsko-slovenske i ilirsko-slovenske veze i naročito prisustvo slovenskog elementa u antičkoj onomastici panonskog prostora. Na sličan prigovor lajpciškog slaviste Ernsta Ajhlera (E. Eichler), da „u Podunavlju nema tipičnih praslovenskih hidronima“, T. odgovara da su u srednjem (mađarskom) Podunavlju prisutni najjednostavniji, a samim tim i najarhaičniji sl. nazivi za vode (Wasserwörter): *struga*, *bystrica*, *potok* kao i svi osnovni tvorbeni modeli sl. hidronimije: sufixalne izvedenice tipa *ščavica*, *turnava*; dvočlane složenice kao *konotopa* (230 d.).

Izvesne dodirne tačke postoje između Trubačovljeve teorije i jedne ništa manje smeje hipoteze koja se pojavila istovremeno sa njom iz pera zapadnonemačkog slaviste H. Kunstmana (H. Kunstmann), koji od početka 80-tih godina pokušava nizom radova da dokaže da su istočni i zapadni Sloveni u svoja današnja staništa došli tek posle 800. godine sa nekadašnje vizantijske teritorije u jugoistočnoj Evropi, pošto su ih dva veka ranije onamo doveli Avari iz njihove prvobitne postojbine, negde u severnom pribrežju Crnog Mora.¹⁵ Za Trubačova Kunstman prosuđuje da on iz oštroumnih zapažanja izvodi pogrešnu koncepciju slovenske praпостојbine u Iliriji, dok je T. skeptičan prema Kunstmanovom tumačenju

¹² K rekonstrukcii drevnejšego sostojanija praslavjanskogo. U: Slavjanskoe jazykoznanie str. 264–292.

¹³ Balto-slavjanskaja problema (leksičeskij material i metody issledovanija, u: Baltistica XXIV (1988) 1, str. 11 dd.

¹⁴ J. Udolph: „Kamen die Slaven aus Pannonien?“ u: Studia nad etnogenezą Słowian I, str. 167 dd.

¹⁵ Pored serije članaka objavljenih u minhenskom časopisu „Die Welt der Slaven“, up. još H. Kunstmann: „Beiträge zur Geschichte der Besiedlung Nord- und Mitteldeutschlands mit Balkanslawen“, München 1987 = Slavistisch- Beiträge Bd. 217.

velikog broja toponima, hidronima, horonima i etnonima na slovenskom severu kao prenetih u toj hipotetičnoj seohi na sever sa Balkana i iz Grčke. Na pogledе bliske Trubačovljevoj koncepciji podunavske prapostojbine Slovena nailazimo kod pojedinih slovačkih naučnika, L. Nováka¹⁶ i u najnovije doba A. Avenarius.¹⁷

Najveći odjek T. hipoteza kao da je imala kod arheologa, i to ne domaćih (up. npr. arheološke priloge u gore pomenutom zborniku o etnogenezi Slovena) već stranih. Polj. arheolog K. Godlovski odbacuje, doduše, T. tezu, ali pruža Trubačovu argument protiv poljskog autohtonizma, konstatujući odsustvo stanovništva u slivovima Odre i Visle pred dolazak Slovena onamo u VI v. n. e. (po njemu, sa istoka). Znatno veću podudarnost sa svojom koncepcijom južne, podunavske pradomovine Slovena T. nalazi u mišljenjima nekolicine drugih arheologa: Poljaka Hensela (W. Hensel), Nemca Hermana (J. Hermann) i Jugoslovena V. Trbuhovića. Naročito ističe sklonost jugoslovenskih naučnika sličnim idejama, od lingviste Milana Budimira koji je svojevremeno računao sa balkansko-dunavskim boravištima Praindoevropljana, preko istoričara J. Bačića do arheologa Sanje Zogović koja se izjasnila u prilog Trubačovljeve teze. Ja bih dodatno ukazao na knjigu Milice i Đorđa Jankovića „Sloveni u jugoslovenskom Podunavlju – arheologija“, Beograd 1990. Uostalom, T. relativizuje vrednost arheološke evidencije, citirajući mišljenje da „ni jedna arheološka kultura nije neprekidna“, tj. da su one smenjive, i da pojava praške kulture (VI v. n. e.) ne mora značiti nastanak sl. etnosa, već samo modu slabo profilisanih glinenih posuda. Stoga ga ne obespokojava odsustvo arheološkog kontinuiteta u srednjem Podunavlju (230 d.).

Sa istoriografske strane T., kao što smo rekli, nalazi potkrepu svojim idejama u radu američkog naučnika jugoslovenskog porekla Jakova Bačića,¹⁸ koji dovodi u sumnju Niderleovu interpretaciju verzije o poreklu Slovena kod anonimnog Ravenskog geografa, smatrane do sada jasnom indicijom njihove severne postojbine (97). No osobitu pažnju T. posvećuje radovima mađarskog istoričara I. Bobe. Slično kao što T., po sopstvenim rečima „izvrće naglavce“ problem slovenske prapostojbine, Boba preokreće istoriju Velike Moravske, prenoseći je iz porečja leve pritoke Dunava u današnjoj Češkoj u predele južno od Dunava oko Sirmija – današnje Sremske Mitrovice (239 dd.). T. na to nadovezuje refleksije, prvi put iznete još u jednom radu iz 1974. g., o sekundarnom karakteru teritorija označenih pridevom *veliki* tipa *Magna Graecia*, *Velika Rusija*, *Velika Poljska*, kao i o „podunavskoj endemičnosti“ ie. hidronima *Marus*, čiji prelaz u *Morava* ne bi trebalo shvatiti kao slavizaciju stranog imena, već bi u njemu pre valjalo videti kontinuitet ie. razvoja (245 d.).

Teorija poput Trubačovljeve nužno poprima (u današnje vreme, rekao bih, još više nego početkom osamdesetih kada je po prvi put formulisana) i vannaučne dimenzije. T. se oseća pobuđen da se odbrani od optužbi za „slavocentrizam“ i „slavjanofilstvo“, ističući da je najveći neprijatelj nauke ravnodušnost (*besstrastie*), a ne ljubav prema predmetu, koja ne isključuje naučnu kritičnost; da, uostalom, ne

¹⁶ Vznik Slovanov a ich jazyka (Základy Etnogenézy Slovanov), Slavica Slovaca 19/1984, str. 219–232.

¹⁷ Rannie Slavjane v srednem Podunav'je: avtochtonnaja teorija v svete sovremennykh issledovanij. U: Slavjanovedenie 1993/2, str. 27–41.

¹⁸ The emergence of the Sklabenoi (Slavs), their arrival on the Balkan peninsula, and the role of the Avars in these events: revised concepts in a new perspective, Ann Arbor, Michigan, 1984.

može biti govora o „lažno shvaćenom patriotizmu“ kada jedan Rus smešta slovensku postojbinu tako daleko od Rusije (225).¹⁹

Na početku vlastitog osvrta na Trubačovljevu knjigu osećam potrebu da istaknem da problematika slovenske etnogeneze ima dva hronološka i istovremeno gnoseološka aspekta. Jedan je praistorijski i obuhvata vreme od pretpostavljenog raspada praindoevropske zajednice do prvih istorijskih vesti koje se uslovno mogu dovesti u vezu sa Praslovenima. Naše poznavanje tog aspekta slovenske prošlosti nužno je upućeno na lingvističku rekonstrukciju i nalaze arheologije. Drugi aspekt, antički, odgovara periodu od dobrih hiljadu godina, otprilike od V v. pre Hrista do VI v. n. e, iz koga raspoložemo nesigurnim istorijskim podacima narativne ili onomastičke prirode, čija je interpretacija u vezi sa problemom praslovenske postojbine nesigurna i sporna (spisak relevantnih autora počinje sa Herodotom a završava se Jordanom i Prokopijem, kroz čije spise Sloveni najzad stupaju na istorijsku pozornicu kao jasno izdiferenciran entitet). U izučavanju tog razdoblja slovenske prošlosti indoeuropeistička kombinatorika i arheološka evidencija ne gube svaku važnost, ali bivaju potisnute u drugi plan u korist istoriografske i filološke analize raspoloživih izvora, uključujući onomastička istraživanja. Konceptija podunavske pradomovine Slovena može se zasebno razmatrati na obe hronološke ravni. Jedna je teza da su Protosloveni (ili kako god da označimo i zamislamo kariku koja povezuje potonje Praslovene sa njihovim indoevropskim precima) mogli u preistorijsko doba živeti u srednjem Podunavlju i napustiti ga pre početka antičkog razdoblja (koji za njih pada oko sredine 1. milenija pre Hr.) otelivši se na sever, da bi njihov potonji povratak na jug u V–VI n. e. veku bio, kako T. kaže, neka vrsta „rekonkviste“. Druga je teza o dvostrukom kontinuitetu tokom antičkog perioda koji pretpostavlja, sa jedne strane, neprekinuto prisustvo zaostataka slovenskog življa u srednjem Podunavlju i okolnim oblastima – očitovano kroz onovremenu onomastiku tog prostora, eventualno i kroz arheološke nalaze – a sa druge strane kontinuirano sećanje kod Slovena odseljenih na sever o svom podunavskom poreklu, odraženo u letopisnoj i folklornoj tradiciji. Dok je ova druga teza uslovljena verodostojnošću one prve, obratno to nije slučaj: podunavska postojbina Protoslovena u nekoj dalekoj praistoriji može se braniti i ako se dopusti diskontinuitet njihove prisutnosti na tim prostorima u međuvremenu do ponovne seobe na jug. Pomenimo konceptiju poljskog slaviste Nalepe koji, slično kao T., računa da je kolevka Indoevropljana bila negde oko srednjeg Dunava, da bi se odatle oko 4000. g. pre Hr. severni etnički kompleks, koji je pored Protoslovena i Protobalta činila još jedna treća, neodređena grupacija, sledeći povlačenje kopnenog leda, pomerio na sever, na teritoriju ograničenu porečjem Labe, pribrežjem Baltika i srednjoevropskim planinskim masivom, gde je usledila dalja etnogeneza Balta i Slovena.²⁰ Smatramo da je za ispravno prosuđivanje Trubačovljeve knjige neophodno jasno razgraničenje ovih dveju teza, koje, rekli smo, iziskuju različit metodološki pristup. S obzirom na objektivno stanje problema i subjektivne mogućnosti dolepotpisanog recenzenta, ovaj prikaz usredsređen je

¹⁹ Ovde T. u prvom redu odgovara na gore navedeni članak V. N. Toporova.

²⁰ J. Nalepa: Micjssc uformowania się Prastowiańszczyzny, u: *Slavica Lundensia* 1/1973, 55–114.

na drugi, antički aspekt autohtonosti Slovena u Podunavlju, što znači da smo se u razmatranju T. hipoteze ograničili na pretres istorijsko-filoloških i onomastičkih pitanja koja ona pokreće, unapred odustajući od svake arheološke diskusije i samo u par navrata, više uzgred, dotakavši zamršenu problematiku filijacije praslavenskog u indoevropskoj jezičkoj porodici i njegove hronološke raslojenosti.

Sredinom VI v., kada pišu Jordan i Prokopije, Sloveni su na levoj obali Dunava od njegovog srednjeg toka do ušća.²¹ U to doba ono što možemo nazvati slovenskim etnojezičkim kompleksom označava se trima imenima: *Venedi*, *Anti* i *Sloveni*, od kojih se u potonje vreme samo ovaj treći javlja kao njihovo samonazvanje.²² U dublju prošlost Slovene možemo proslediti prvenstveno preko ta tri makroetnonima, a onda i preko slovenskog jezičkog materijala - leksičkog i onomastičkog - u meri u kojoj se on dá identifikovati kod antičkih autora. Što se tiče navedena tri imena u književnim izvorima, valja zapaziti postupnost njihove pojave u vezi sa širenjem geografskih vidika klasičnog sveta. Izuzmemo li nesiguran pomen pribaltičkih „Eneta“ na tzv. ćilibarskom putu u V v. pre Hr. kod Herodota, za Venede/Venete u baltičkom primorju i na desnoj obali Visle, sa čijim slovenskim karakterom već možemo računati, Rimljani doznaju tek pošto su im se približili sa zapada preko svojih prvih prodora u Germaniju u I v. pre Hr. Drugi iskorak antičkog sveta prema Slovenima usledio je sa juga, Trajanovim osvajanjem Dakije na početku II v. st. e. Tim putem stečena nova znanja o etnogeografiji predela severno od Karpata dolaze do izražaja kod Klaudija Ptolemeja, u drugoj četvrti stoleća (127-148. n. e.). Kod njega nalazimo etnonime *Stauanoi* u evropskoj Sarmatiji i *Suobanoi* u Skitiji, za koje se pomišlja da bi mogli biti u vezi sa potonjim samonazvanjem Slovena (od VI v. u grč. i lat. izvorima *Sklauanoi*, *Sclaveni*, *Sthlauanoi*, *Silaveni*; od IX v. u domaćoj pismenosti *Slověne*). Ova pretpostavka može se potkrepiti verovatnom emendacijom *Stauanoi* u *Syauanoi*, budući da se u grčkoj uncijali plitak ipsilon Y lako mogao zameniti za T. Analogan slučaj predaje glasa *v* iza *s* pred vokalom pomoću ipsilona imamo kod Ptolemeja u pisanju imena germanskog plemena *Syēboi* „Svēvi“. Imajući u vidu da se za praslavensko *o* pretpostavlja kratak glas između *ō* i *ā*, a za prasl. *ē* izgovor između *ē* i *ā*, iz zapisa *Suobanoi* = *Syauanoi rekonstruiše se prasl. oblik *Svāvēnāi*, u tradicionalnoj rekonstrukciji *Svovēni*, koji je daljim

²¹ Da već tada ima njihovih enklava južno od Dunava na vizantijskom tlu, ne može se ustanoviti na osnovu imena Justinijanovih kastela kod Prokopija, kako su to verovali još Niderle, docnije naročito Georgiev i u poslednje vreme L. A. Gindin: K *chronologii i karakteru slavjanizacii Karpato-Balkanskogo prostranstva* (po lingvističeskim i filologičeskim dannym). II. Slavjanskije toponimy u Prokopija Kesarijskogo, u: *Ėtnogenez narodov Balkan i severnogo Pričernomor'ja*, Moskva 1984, str. 43-47). I ona imena sa „najslovenskijim“ prizvukom se pri pažljivijoj analizi i na osnovu identifikacije svojih današnjih refleksa očituju kao nešto sasvim drugo, tako npr. *Brātzista* nije *Vračista* ili sl. (kakav bi to prasl. oblik uopšte bio?), već *Bračista* < *tio* > postaja na rukavcu reke (V. Morave): lat. *bracchium* > rum. *braț*, dan. *Bračin*. (v. Die Welt der Slaven XXXVI/1991, str. 104 d.); *Millāreka* nije *Mila Rēka*, već < *statio ad* > *milliare* *XXI*, sa grčkom grafijom broja *ka* (V. Beševliev: Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk „De aedificiis“, Amsterdam 1970, str. 108).

²² Po strani ovde ostavljamo etnonime užeg značaja *Veleti*, *Srbi*, *Hrvati*, koji takođe imaju svoj kontinuitet iz antičkog doba, ali se čini da su tek sekundarno primenjeni na slovenska plemena.

razvojem (disimilacijom) *dvav*, up. *svoboda* > *sloboda*, i naslanjanjem završetka na sufiks etnika *-ēne*, *-jane*) u narednim stolećima mogao dati *Slovēne*. Ako su Ptolemejevi Svovēni zaista docniji Sloveni, to ima važne implikacije i za etimologiju samog imena i za problem slovenske prapostojbine. Uzme li se da je *-l-* u *Slovēne* disimilovano od prvobitnog *v*, padaju u vodu dosadašnja tumačenja ovog etnonima, uključujući i ono tradicionalno „razgovetno govoreći, slovesni“ pri kojem ostaje sam Trubačov (85, 90), a prvobitna struktura imena pre ukazuje na složenicu *Svo-vēni*, gde bi prvi član bila najverovatnije povratna zamenica *sve-* (sa *e* > *o* ispred *v*), što bi se dalo uklopiti u T. opservacije o „izrazito antropocentričnoj i umnogome antropomorfnoj slici sveta“ kod Praslovena, koju bi karakterisala dihotomija 'svoje' – 'ne svoje' i ideja o 'pripadnosti 'svome rodu' (210, 226).²³ Za našu temu važniji je, međutim, istorijsko-geografski nalaz po kojem bi Stavani = Svovēni spadali u one narode severne Evrope za koje je antički svet saznao tek pošto je, osnivanjem rimske provincije Dakije, proširio svoju severoistočnu granicu do prisojnih obronaka „Bastarnskih Alpa“, dan. šumovitih Karpata. Dok su Svovēni svakako greškom pomereni daleko na istok u Skitiju, položaj Stavana između baltskih plemena i Alana nastanjenih severno od Crnog Mora odgovarao bi tradicionalnoj lokaciji Praslovena (Volinija, južno Polesje, lesostepa, v. Łowmiański u SSS 5/1975, 408 d.). Ovakva interpretacija može biti diskutabilna, no utisak je da se u knjizi s takvom temom i toga obima T. morao odrediti prema problemu Ptolemejevih Stavana/Svovēna, bez obzira da li prihvata ili odbacuje njihovu vezu sa Slovenima.²⁴ Naš zaključak je da se u doba vrhunske rimske ekspanzije u I v. pre n. e. – II v. n. e. Prasloveni pojavljuju u vidokrugu antičkih autora na prostoru istočno od Germanije i severno od Dakije, a to znači, gledano iz srednjeg Podunavlja, s onu stranu Karpata.

Prelaskom Rimskog carstva u defanzivu na severoistočnim granicama od III v., istorijsku dinamiku toga prostora diktiraju pokreti varvarskih plemena – najpre gotška seoba, a zatim i odsudno hunska najezda (kraj IV v.). Ubrzo pošto su fiksirani od strane Ptolemeja, Svovēni su se morali naći na udaru Gota koji su se 150–200. selili sa donje Visle u severno pribrežje Crnog Mora preko praslovenske teritorije, pri čemu se deo njih tu trajno naselio (Jordanov *Oium*). Ako od VI veka ime *Sloveni* označava, na jednoj strani, stanovništvo velikog pojasa na levoj obali Dunava od srednjeg toka do ušća reke, a na drugoj strani imamo pleme istog imena (*Slovēni* „Povesti vremennych let“) u oblasti Novgoroda, oko jezera Iljmenj, takva distribucija etnonima objašnjava se najlakše pretpostavkom da su se pri upadu Gota posred njihovog plemenskog područja Svovēni, potonji Sloveni, rascepili na dva dela, od kojih je jedan bio potisnut ka severu, na prvobitno finsko tle, a drugi se počeo pomerati na jug, da bi već pre kraja III v.

²³ Golab, op. cit. 75 d. takođe vidi u *Suobēnoi* raniji oblik etnonima *Slovēne* i dovodi ga u vezu sa korenom prisvojne zamenice, samo što rekonstruiše glasovni lik **Svobēne*, uprkos kako docnijem obliku imena sa *-v-* tako i paralelnom zapisu *Stauanoi* (koji, kao i neki pre njega, popravljaju u *Stlauanoi*).

²⁴ U jednom svom ranijem radu, dok se još držao tradicionalne koncepcije praslovenske postojbine, T. prihvata identifikaciju Stavani = Sloveni, smatrajući prvo ime iranskim prevodom drugog, u vezi sa avest. *stavana* – 'hvaljen, slavan' (VJa 1979/4, str. 41).

dosegao Dunav (v. niže). Današnji Slovenci i Slovaci, kao i mnogobrojne „Sklavinije“ i „Slavonije“ ranog srednjeg veka na Balkanu spomen su na nekadašnju opštu vrednost etnonima „Sloveni“ kao oznake prvoga talasa slovenske seobe preko Dunava, koji je položio osnovu južnoslovenskoj jezičkoj zajednici, bez obzira na docnije širenje plemenskih imena doseljenika drugog talasa, Hrvata i Srba, kao i inorodnih Bugara, srazmerno ekspanziji njihovih državnih tvorevina. Pritom je značajno da se po novim dijalektološkim istraživanjima na sveslovenskom planu govor iljmenških Slovena nizom vrlo starih crta odvaja od dijalekta susednih Kriviča, a vezuje upravo sa jezicima južnih Slovena.²⁵ Vezivanje etnonima *Slovēne* na severu i jugu za jedan određen, još praslovenski dijalekatski tip svedočanstvo je vremena kada on još nije imao opštu, „sveslovensku“ vrednost.

Kao terminus ante quem za pojavu Slovena u srednjem i donjem Podunavlju sme se uzeti III v. n. e., kada Tabula Peutingeriana beleži „venedske Sarmate“ (*Venadi Sarmate*) oko gornje Tise i Venede kod ušća Dunava. Premda zabeleženi pod germanskim nazivom za Slovene koji Jordan u VI v. ograničava na severozapadni deo slovenskog kompleksa,²⁶ ovi Venedi na levoj obali Dunava odgovaraju po položaju Jordanovim Sklavinima. Najjednostavnije je videti u njima potomke dveju iseljeničkih struja iniciranih krajem II v. n. e. gotskim upadom u samo jezgro praslovenske teritorije, od kojih se jedna preko Karpata spustila niz gornji tok Tise, a druga, verovatno niz Dnjestar, izbila na donji Dunav. Slovenstvo potiske grupacije čini se zajamčeno slovenskim rečima *medv* i *strava* potvrđenim stotinu godina pre Jordanova vremena, u doba hunskog vladara Atile, na području između Tise i Dunava, dok se za onu donjodunavsku može vezati jedan hipotetičan toponomastički nalaz kod Ptolemeja (što bi značilo da je njen dolazak na donji Dunav prethodio gotskom impulsu).²⁷ U metežna vremena započeta gotskom seobom, koja su svoj vrhunac imala u hunskoj najezdi (oko 375.), pojedina, verovatno sarmatska plemena: Anti, Srbi i Hrvati, ranije nastanjena u stepama severno od Kavkaza i oko Azovskog mora, sele se na zapad među Slovene, u koje će se vremenom utopiti, i stvaraju plemenske saveze koji su predstavljali glavne političke formacije na slovenskom prostoru do pojave Avara i obrazovanja Samove države.

Ovom sumarnom pregledu istorijskih izvora za rekonstrukciju slovenske istorije u prvih pet stoleća n. e. cilj je bio da se čitalac podseti na ona osnovna fakta na kojima se zasniva tradicionalna koncepcija zakarpatске postojbine Slovena u antičko doba pre velike seobe na jug. Činjenica da se oni na Dunavu pod svojim sadašnjim imenom javljaju tek u VI v., a pod imenom Venedi mogu se proslediti do u III v., ne sprečava T. da ih tu traži i u ranijem periodu. Načelno ćemo se složiti sa T. da odsustvo makroetnonima *Sloveni* u srednjem Podunavlju u antičko doba ne treba automatski tumačiti odsustvom samih Slovena (9), no

²⁵ Ovim zaključkom Zaliznjak dopunjava Harbugajevljevu koncepciju dijalekatske raščlanjenosti praslovenskog jezika. Treba naglasiti da se Zaliznjakova studija zasniva na prvorazrednom materijalu: 680 zapisa na brezovoj kori nastalih u XI–XV v. na teritoriji Novgoroda, koji predstavljaju u hronološkom pogledu drugi po redu spomenik slovenske pismenosti, posle staroslovenskih tekstova, a u pogledu autentičnosti ove, s obzirom na njihov prevodni karakter, čak i prevazilaze (A. A. Zaliznjak: Drevnenovgorodskij dialekt i problemy dialektnog členenija pozdnego praslavjanskogo jazyka. U: Slavjanskoe jazykoznanie, str. 164–177).

²⁶ O poreklu ovog etnonima v. niže.

²⁷ Podrobnije o ovim ranim jezičkim svedočanstvima slovenstva u Podunavlju v. dole.

ako se etnonimi *Venedi*, a verovatno i *Sloveni* u svom ranijem obliku *Syoveni*, pominju pre III v. na severu Evrope, to već nije puki argumentum e silentio, već pozitivan nalaz protiv njihove autohtonosti južno od Karpata.

T. kida tu nit kontinuiteta etničkih oznaka kojom se vodila tradicionalna koncepcija slovenske etnogeneze i vezuje Praslovene za antičke Panonce (126), pokušavajući da nađe onomastičke dokaze njihovog slovenstva. Time se on zapravo vraća na dokazni postupak autohtonističke škole XIX veka, zasnovan na identifikaciji Slovena sa ovim ili onim antičkim etnosom sa područja njihove docnije prisutnosti i na tumačenju (obično oskudne i fragmentarne) jezičke zaostavštine tog naroda iz slovenskih jezičkih sredstava (poistovećavanje Slovena sa Ilirima, Tračanima, Panoncima, Sarmatima...). Istini za volju, toponomastičke argumente koje T. delom oživljava i dopunjava koristili su već i oni pripadnici kritičke škole koji, kao Niderle, Slovene ne smatraju autohtonom u Panoniji i Dakiji, ali pomeraju njihovu pojavu tamo u prve vekove naše ere.

T. svoju pažnju usredsređuje na oblast oko Blatnog jezera, koju Moči na svojoj etničkoj karti antičke Panonije ostavlja neopredeljenom u okružju teritorija sa pretežno keltskom ili ilirskom onomastikom. T. pretpostavlja čak tri slovenska naziva za Blatno jezero, od kojih bi dva bila potvrđena u antici kao *lacus Pelso* i posredstvom etnonima *Oseriates*, dok bi treći, *Blato*, bio prevod ilirskog *Pannonia*. Istočnije, oblik imena reke Tise kod Plinija Starijeg (I v. n. e.), *Pathissus*, bio bi slovensko obrazovanje tipa *Po-dunav-tje* (doduše, od neslovenskog hidronima). To što se među ličnim imenima antičkih Panonaca ne daju ustanoviti slovenska sazvučja T. pokušava da relativizuje, po njemu, „nepostojanim karakterom slovenske antroponimije“, koji bi se u docnije doba na tlu Panonije očitovao kroz ime kneza *Pribina* od *prijëbina* 'vanbračni sin': slvnč. *prijebiš* 'isto' (za Pribinu se kaže da je bio „filius ex alia coniuge“, tj. sin od inoče: 38). Zauzvrat T. sa Kudrjavčevim nalazi jedan slovenski teonim na natpisu iz II–III v. iz Intercize u Donjoj Panoniji: *deo Dobrati*, dovodeći njegovo značenje u vezu sa imenom dedikanta *Eutices* (100). Treba, međutim, reći da upravo grčko ime i ropski status posvetioca ukazuju na istočno poreklo kako njega samog, tako i božanstva kome se obraća, tim pre što u staroj slovenskoj religiji ne nalazimo sličnu predstavu. Očito neslovenski karakter panonske antroponimije ne treba potcenjivati,²⁸ dok u imenu *Pribina*, s obzirom na sthrv. *Pribounias* kod Porfirogenita, treba videti *Pribyn-a*, hipokoristik od *Pribynëgъ*, dakle, nasuprot T., sasvim regularan antroponim opšteslovenskog tipa.²⁹ Što se tiče toponimije, teza o autohtonosti Slovena u Podunavlju spotiče se već na prvom koraku o slovensko ime samog Dunava (*Dunav/Dunaj*), za koje, kako i sam Trubačov priznaje, nema spora ne samo da nije slovenskog porekla, već i da njegov izvorni – keltski ili iranski – oblik odražen u lat. *Dānuvius* Sloveni nisu preuzeli neposredno, već germanskim posredstvom (11d., 150).³⁰ Informacija o velikoj reci mogla im je preko Germana doći još dok su živeli daleko od nje, na severu, i poprimiti, kao

²⁸ Pored Močijeve knjige (A. Mócsy: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen, Budapest 1959), T. je mogao konsultovati rad R. Katičića: Zur Frage der keltischen und pannonischen Namensgebiete im römischen Dalmatien, u: Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja 1, Sarajevo 1965, str. 53–76.

²⁹ Već izvršen prelaz *y > i* u IX v. predstavlja karakteristiku tamošnjeg slov. dijalekta, odraženu u svesl. oblicima *Rimъ*, *križъ*.

³⁰ Up. još V. N. Toporov u Balto-slavjanskic issledovanija 1982, Moskva 1983, str. 247 d.

i sve vesti o udaljenim i slabo poznatim predelima, „poetičan“ karakter, čime se dá objasniti folklorna popularnost „Dunaja“ kod istočnih Slovena, pre nego li sećanjem na fizičko prisustvo njihovih predaka na Dunavu, kako to T. tumači (11).³¹ Zamršen problem odnosa *Pathissus* : *Tisa* bolje se rešava ako se uzme da je od I v. n. e. do doba kada se prvi put javlja kraća forma (kod Priska, zatim kod Jordana) prvi slog ili otpao čisto fonetskim putem, nakon sinkope nenaglašenog vokala (tako Tomašek, Levental i Trombeti), ili da je dekomponovan po modelu *Po-tis-oje* > *Tisa* u jeziku tamošnjih Slovena, za koje znamo da ih je već oko 450, a verovatno još tokom prethodnog stoleća bilo u Potisju.³² Od tri slovenska naziva Blatnog jezera (koja bi označavala razne njegove delove: 128 nap.) realan je samo ovaj današnji koji je jedini potvrđen u slovenskoj upotrebi, no on nije zabeležen pre IX veka; antičko ime *Pelso* može biti samo – na indoevropskom planu – srodno, a ne i identično sa prasl. **pleso*; da se u osnovi etnonima *Oseriates* vidi prasl. *ezero*, smeta početni vokal.³³ „Par ilirsko-slovenske sukcesivnosti“ u kojem bi *Blatno grad*, *Balaton* prevodilo ilirski toponim *Pannona*,³⁴ za T. jedan od glavnih dokaza protiv teze o „poznoj slavizaciji Panonije“ (32, 128), daleko je od toga da bude izvestan, a ako i stoji, ne implicira direktan kontakt Slovena sa još neromanizovanim Ilirima: jedan karakterističan topografski termin mogao je preživeti romanizaciju ilirskih domorodaca i ući u lokalni latinski dijalekat, koji ga je zatim na izmaku antičkog doba prosledio Slovenima. Da je to verovatnije, svedoči oblik lat. prideva *pannōsus* sačuvan u imenu Rabine pritoke *Pándzsa*, u XIII v. zabeleženo *Pannosa* („fons sacer, qui vocatur caput Pannoniae, qui cum aliis fontibus facit rivulum . . . et vocatur Pannosa“.³⁵ Osnova *pann-* (gde je geminirano *n* izgleda bilo meko, nastalo od *ni*, (up. germanske oblike *i*-osnove kod koradikalnih reči) čini se da je bila rasprostranjena na širem prostoru srednjeg Podunavlja, up. ime jednog od rukavaca kojim se Tamiš uliva u Dunav kod dan.

³¹ Up. D. A. Mačinskij: „Dunaj“ ruskog folklora na fone vostočnoslavjanskoj istorii i mitologiji. U: Russkij Sever. Problemy etnografii i folklora, Leningrad 1981, str. 110–171. U osnovi ispravni pogledi Mačinskog nalaze značajne potvrde i dopune u južnoslovenskom folkloru; o tome posebno drugom prilikom.

³² V. M. Budimir u Glasnik Istoriskog društva, N. Sad II (1929) 1, str. 1–15.

³³ Rus. oblik *ozero* predstavlja mlađi dijalektizam. Ovde treba napomenuti da T. računa sa veoma ranom dijalekatskom raščlanjenošću praslavenskog jezika, videći u imenu antskog kralja *Boz* (375.) istočnoslovenski refleksi *vož* od **vod-jo* 'vod', a u imenu pogrebnog obreda *strava* (450.) zapadnoslovenski razvoj iz **jъz-trava*. Po mom mišljenju, *Boz*, ako već nije u vezi sa Busom „Slova o polku Igorevu“, najpre treba čitati *Bož(s)* i shvatiti kao hipokoristik na *-jo* tipa *Draž* < *Dorg+jo* : *Dorgo-slavъ* od nekog imena složenog sa *bogъ* (*Bogo-slavъ*, *Bogo-mirъ*), kakva se mogu očekivati kod snažnog iranskog uticaju izloženih Anta. Svođenje Jordanovog *strava* na **jъz-trava* čini mi se podjednako anahrono kao i na **sъ-trava* (mada među slovenskim rečima koje T. u ESSJa 9/1983, str. 80 d. objedinjuje pod odrednicom **jъz-trava* ima onih koje se svode na jedan i na drugi praoblik); *strava* je, međutim, očito nešto treće, možda poslovenjen oblik (sa umetanjem *t* u grupu *sr-*) iranskog (skitsko-sarmatskog) **srāva-* 'pomen' postverbala od **srā-* 'pominjati, slaviti' up. avest. **srāvahya-* i sl. *slava* od *slaviti*, kod Srba naziv praznika koji ima karakter pomena mrtvima (v. V. Čajkanović, Mit i religija u Srba, Bgd. 1973, str. 148, 263).

³⁴ T. se tu nadovezuje na staru Fasmervu pretpostavku (v. Vasmer, Schriften II 893), da je ime zemlje *Pannonia*, koje bi prvobitno označavalo oblast oko Blatnog jezera, izvedeno od imena mesta **Pannona*, u vezi sa stprus. *pannean* 'močvara', gal. *ana* 'palus', got. *fani* 'blato', stvnem. *fenni* 'močvara' itd.

³⁵ J. Stanislav: Slovenský juh v stredoveku II, Turčiansky Sv. Martin 1948, str. 391; up. i L. Kiss: Földrajzi nevek etimológiai szótára, Budapest 1980, 498.

Pančeva *Ponjavica*, oko 1150. zabeleženo *Ponoucea* < *poñi*, *poñv+ica* < *paññ*—sa analognim razvitkom meke geminate kao u *bŕči*, *bŕčvve* od vlat. < *butša* < *butija*, zatim stsrp. *nyšv+usk*— (kraj XII v.) **Nāšš*—< *Naissus*, kao ime reke **Nyši*, *Nyšvve* takođe preobličeno prema sl. hidronimskom suf. *-ava* u *Nišava* (od XIV v.).³⁶ Up. još u Moravskoj kod Brna reku *Ponava* (od XIV v.), čije ime Švarc³⁷ izvodi iz nem. *fani* 'blato', no Šramek ga smatra slovenskim od *po—naviti* 'oslabiti'.³⁸ Za teoriju o Praslovenima na tlu Panonije od odsudnog je značaja ipak očito neslovenski karakter kako ove, tako i drugih toponomastičkih osnova karakterističnih za panonski prostor, koje sa druge strane nalaze analogije na užem ilirskom području:

— *barb*— u *Metu—barbis* Plin. NH, „ostrvo u Savi“, došlovce: 'među močvarama', up. *Barbanna*, otoka Skadarskog jezera („Blata“), grč. *bórboros* 'blato'.³⁹

— *murs*— u *Mursa*, antičko ime Osijeka, ant. *Marsonia* > *Mrsunja* (XIII v.), l. pritoka Save kod Slav. Broda, Jordanov *lacus Mursianus*, ant. *Mursella* > *Marcal*, reka koja izvire iz Blatnog jezera i utiče u Rabu, up. ngrč. (u Epiru) *moŭrsa* 'jama'.⁴⁰

— *ulk*— u ant. *Ulca* (palus, fluvius) > sh. *Vuka*, l. prit. Dunava, ver. i u imenu pritoke Nežiderskog jezera *Vulka* (XIV v.), up. na ilirskoj obali ant. *Ulcinium* > stsrp. *Lcŕnŭ*, dan. *Ulcinj*.⁴¹

— *Bütua*, ime ant. grada u ilirskom primorju > stsrp. *Byto*, danas *Budva*, up. možda ime rečice u srp. Posavlju *Bitva* (od XIV v.) i potok u Bakonjskoj šumi u Mađarskoj *Bitva* (1240. *Bitua*).

Pri krajnjoj oškurdnosti panonskih lingvističkih ostataka, navedene karakteristične lekseme u dovoljnoj meri svedoče da Tacitova „lingua Pannonica“ nije bila slovenski, već najverovatnije ilirski idiom, što se slaže i sa antičkim gledanjem na Panonce kao na Ilire u širem smislu. Problem razgraničenja između slovenskog i ilirskog onomastikona kod T. se prenosi i na sever Evrope. Reč je o hipotetičnim Ilirima na docnijem zapadoslovenskom tlu, koji se vezuju ili čak poistovećuju ih sa prvobitnim Venetima pre njihove jezičke asimilacije od strane Praslovena (23 d., 104 d., 149). Dokazi njihovog prisustva su takođe toponomastičkog karaktera, napr. polj. *Srem* < sh. *Srēm* < ant. *Sirmium*, polj. *Mroga*, češ. *Mraha* < ant. *Margus* 'Velika Morava', slvč. *Dukla*, prevoj na Karpatima < sh. *Duklja* < ant. *Doclea*, češ. *Doksy* < ilir. *dāxa* 'more', stpolj. *Licicaviki*, ime plemena < *Liccavius*, često lično ime kod antičkih Panonaca. Treba reći da dobar deo navedenih imena sa slovenskog severa pokazuje glasovni lik nespojiv sa pretpostavkom istog supstrata na tom tlu kao na jugu: *Srem* nije svodljivo na izvorni oblik ant. toponima *Sirmium*, već na njegov poznoantički, vulgarnolatinski oblik *Sermium*, od koga neposredno polazi i sh. odraz *Srēm*; takođe lat. *Margus* nije

³⁶ V. A. Loma: Jezička prošlost jugoistočne Srbije u svetlu toponomastike, rad pred izlaskom iz štampe u zborniku skupa „Govori jugoistočne Srbije“, Niš, juna 1992.

³⁷ E. Schwarz: Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle, München/Berlin 1931, 56.

³⁸ L. Hosák/R. Šramek: Místní jména na Moravě a ve Slezsku II, Praha 1980, str. 282.

³⁹ Kako se sh. *Bōjana*, alb. *Bunë* izvodi iz *Barbanna* preko oblika sa zamuklim *-r-*, potvrđenog *Babenna*, up. još „paludes... que *Babana* nominatur“ na Žitnom ostrvu u Mađarskoj (Stanislav, op. cit. I 13; v. A. Loma: Sloveni i Albanci do XII veka u svetlu toponomastike. U: Stanovništvo slovenskog porijekla u Albaniji, Titograd 1991, str. 305).

⁴⁰ Vasmer, Schriften... II 891.

⁴¹ A. Mayer, Die Sprache der alten Illyrier II, Wien 1959, str. 120.

izvorni oblik predrimskog imena Velike Morave, već *Bárgos* (Strabon, pored *Márgos*), još ranije *Bróngos* (Herodot); odraz *o > sl. u* u *Doclea > Duklja* pretpostavlja vlat. duženje i zatvaranje vokala pod naglaskom, up. u blizini *Medeōn > Meduri*; zaključak je da se ove eventualne veze mogu interpretirati samo u smislu prenosa imena sa juga na sever u poznoantičko ili ranosrednjovekovno doba, otpr. u smislu gore pomenute Kunstmanove hipoteze,⁴² no možda upoređena imena i nemaju ništa zajedničko: *Srem* se ubedljivije poredi sa lit. *Sermas*, za *Mroga*, *Mraha* sam T. predlaže slovensku etimologiju (244).⁴³ Ime plemena *Licicaviki*, hapax kod Widukinda III 66, moglo bi po mom osećanju najpre biti koruptela od *Licici a <ut> Vi <l>ki* tj. Ljutići ili Vilci (narodnom etimologijom: Wilki 'vuci'), što su, kao što je poznato, dva naziva istog slovenskog plemena (plemenskog saveza) u Polabiju.⁴⁴ Da su slovensko pleme *Milingi* na Peloponezu, a takođe *Silingi* 'Šlezani' ilirsko-venetskog porekla (234), pretpostavka je koja zbunjuje s obzirom na očito germanski sufiks oba etnonima, dok se polj. toponim *Mładz*, saglasno Birnbaumu a uprkos Trubačovu l. c., može najpre uzeti za indiciju severnoevropskog ishodišta peloponeskih *Milinga*, kao i ime *Obodrita*, o kojem v. niže.⁴⁵

Ako antička onomastika Panonije, ilirska ili ne, pokazuje jasno neslovenski karakter, sa nešto drugačijom situacijom suočavamo se u Dakiji. U tamošnjoj antičkoj toponimiji ima oblika kod kojih je već teže isključiti mogućnost slovenskog porekla, kao nazivi reka *T(s)ierna > dan. Černa* (39 d.) ili *Bersovia > Bîrzava*.⁴⁶ Pada u oči i ukrštanje nekih tvorbenih tipova, tako suf. *-usa* u nazivu kod Plinija *Morimarusa* 'mortuum mare', koji T. najpre (1982.) prosuđuje kao prasl. *mor'e mǫrše* (40), no dve godine docnije se opredeljuje za njegovu dačku pripadnost zbog morfološke paralele *Sarmizeget-usa* (84), ili suf. *-isjo-* u *Maris(ia) > sl. Morišb*, *Tibisia* poslovenjeno u *Tbm-išb* (39); up. ime grada na „čilibarskom putu“ kod Ptolemeja (II v. n. e.) *Kalisia > dan. Kalisz* u Poljskoj, gde se kao osnova nameće prasl. *kalt* 'blato'.⁴⁷ Fenomen je objašnjiv ako Karpate ne shvatimo kao neprelaznu granicu, već pretpostavimo infiltracije preko njih u oba smera koje su dovodile do izvesnog mešanja Dačana sa

⁴² Up. Kunstmann u *Die Welt der Slaven* 34/1989, str. 70 dd.

⁴³ Up. Udolph u *Studia*. . . I 171; isti posebno o *Dukla* u *Beiträge zur Namenforschung* 23/1988, str. 84 dd.

⁴⁴ Identifikaciju *Licicavika* sa Ljutićima G. Labuda SSS 3/1967, 56 odbacuje, jer se u kontekstu radi o podanicima Mješka I, dok su Ljutići = Vilci (Veleti) bili u ratu 963-6. na strani Mješkova protivnika, saškog komesa Vihmana; no ne treba isključiti da je pogrešan zapis imena prerastao u faktički nesporazum.

⁴⁵ Što se tiče uvrežene pretpostavke o ilirskom karakteru Veneta, ona ne nalazi potvrde u jezičkoj zaostavštini antičkih stanovnika severnoitalske Venetije, dok je za severne Venete/Venede pitanje da li se radi o njima srodnom plemenu koje se tokom vremena poslovenilo, ili su ta dva plemenska naziva uprkos sličnosti različitog porekla. U ovom drugom slučaju smelo bi se pretpostaviti da su svoj naziv za Slovence *Wenden < Venedi* ili *Venadi* Germani preuzeli od iranskih Skita ili Sarmata, koji su, budući stanovnici stepa i nomadi par excellence, svoje susede nastanjene u šumskom pojasu mogli u opreci prema sebi najpre označiti kao „stanovnike šuma“, up. indoiran. *van-*, *vana-* 'drvo, šuma', ili je čak skitsko-sarmatsko **van-æd-/ *vænād-* = stind. *van-ād-* RV II 4, 5 (o bogu ognja Agniju) 'drvojed': posredi bi bio podrugljiv nadimak, up. češke ojkonime *Dřevojedy*, *Dřevohrizy*, a sa druge strane skitsko-sarmatske etnonime tipa *Torekk-đđai* 'oni koji se hrane sirom', *Am-đđ-okoi* 'oni koji jedu sirovo (meso)' (V. I. Abaev: *Skitsko-sarmatskie narečija*, u: *Osnovy iranskog jazykoznanija. Drevneiranskije jazyki*, Moskva 1979, 277).

⁴⁶ Po T. 84 od *berzov* 'brezov', up. međutim *Burzaua* 1299, dan. *Borzópatak* u Mađarskoj, od *burz*, Stanislav op. cit. II 71.

⁴⁷ Up. G. Schramm u *Beiträge zur Namenforschung* 19 (1984) 1, str. 74 dd.

Praslovenima; no on bi bar delom mogao ići i na račun izvesne iskonske bliskosti između praslavenskog i izumrlog dačkog jezika, slične onoj koja se, prvenstveno zahvaljujući istraživanjima I. Duridanova, čini ustanovljena za (tračko-)dački i baltski. Do nas je došlo malo dačkog jezičkog materijala za poređenje, no utoliko je značajnije da među dačkim nazivima rastinja kod Dioskurida pored takvih koji nalaze jedinstvene paralele u baltskom arealu (npr. *kinouboila* 'Bryonia alba' = lit. *šūn-obuolas*, dosl. : „pseća jabuka“) ima i jedan koji predstavlja ekskluzivnu slovensko-dačku izoleksu: *diésema* 'Verbascum' = prasl. *divizma*. U jednom radu, koji je pročitao na prvom jugoslovenskom skupu o etimologiji u Zagrebu 1987. i predat za štampu u njegovom zborniku, obrazlažem primarnost oblika *divizma* u odnosu na *divizna* i svodim zajednički dačko-slovenski fitonim na praje. leksemsku vezu teonima „nebo“ i „zemlja“ (protosl. *div-dju*– u *dus-dju* > *dvžd'v* + *zomb* pored *zemb*; trač. *dia*– u teofornim antroponimima kao *Dia-zenis* = grč. *Dio-génēs* + *sem*– u teonimu *Seméle*). U osnovi bi bila predstava božanskog para, izražena kroz dvandva-složenicu poput vedske *dyāvā-kṣāmā*, a posredno odražena u grčkom paru *Zeus Chthónios* + *Demetra*, kao boginja Zemlje; stari Indijci su ovaj par prizivali pri prvom prolećnom oranju, upravo kao i stari Grci Zeusa Htonija i Demetru (Hes. Opera 463). Ova vedsko-grčka paralela očituje agrarni karakter ie. kulta Neba i Zemlje, koji je kulminirao u obredu njihove sveštene svadbe (*hieròs gámos*) vezanom za prolećni praznik kada je trebalo obezbediti povoljno dejstvo nebeskih prilika na zemaljske useve. Taj praznik se do novijih vremena održao kod Slovena u raznim vidovima. Tako srpska dodola obavijena zelenilom očito predstavlja Zemlju; u jednoj pesmi njoj iz oblaka pada (venčani) prsten, kao simbol bračne veze s Nebom koja će obezbediti plodotvornu kišu. U istom smislu tumače se i obredne povorke tipa „kraljica“ (M. Eliade). Biljka 'Verbascum' ponela je kod Slovena i Dačana ime po prazniku koji je pao u doba kada ona cveta (u to doba su u Srbiji išle „kraljice“), up. brojne nazive biljaka po hrišćanskim praznicima uz koje cvetaju: *veligdanče*, *durdevak*, *ivančica* itd.⁴⁸ Zadržali smo se toliko na ovoj slovensko-dačkoj izoglosi zato što ona znači više od pukog jezičkog fakta, svedočeći o jednom zajedničkom religijskom sloju koji ima jasne opšteindoevropske korene a prethodi iranskom uticaju na slovensku religiju. T. se u drugom delu knjige, koji predstavlja studiju za sebe i iziskivao bi poseban prikaz, poduhvata, uglavnom na osnovu leksikografskih nalaza, rekonstrukcije praslavenske kulture, polazući mnogo na ideju o „dijalekatskoj“ raščlanjenosti ie. kulturnog areala, pri čemu bi se u razvoju ie. religijskih predstava razlikovala dva stadija: jedan ilustrovan latinsko-slovenskom izoleksom *favēre* : *govēti* koji bi karakterisalo čuljivo poštovanje nepersonifikovanog božanskog principa, i drugi, mlađi, gde preovlađuje prizivanje (stind. *hávate*) već izdiferenciranih božanstava (184 dd.). Slovenska religija je po T. bila na ovom prvom stadiju pre iranskog uticaja. On se ne izjašnjava da li i važan termin *žrti* 'prinosti žrtvu' = lit. *girti* 'hvaliti, slaviti', kod kojeg imamo semasiološki momenat glasnog obraćanja božanstvu, smatra pozajmljenim iz iranskog, (gde se, međutim, ne javlja osnova *gir*–, up. av. *gar*–, *gar*– 'pozdravljati' prema stind. *gar-gir-igur*– 'slaviti, hvaliti', av. *gar*– 'hvalospev (božanstvu)' = stind. *gír*– 'isto'). Moj je utisak da T. suviše jednos-

⁴⁸ Dužina prvog sloja u *divizma* ukazuje na vrddhi-obrazovanje kakvo srećemo u složenom prasl. fitonimu *gar-erz* 'govedi jezik', ver. i u *agnēd* pored strus. *ognjadie* : *ogni-ēd* 'drvo za potpalu', up. ved. *agnīdh-lagnim-indhá*– 'sveštenik koji pali (*indh*–) ogranj (*agnī*–), pridev odatle *āgnīdh-ra*–.

trano pristupa kompleksnom problemu prethrišćanske duhovnosti starih Slovena, oslanjajući se samo na neveliki izbor jezičkih fakata i na sudove H. Lovmnjanskog – čiji pokušaj sinteze, zasnovan na solidnom poznavanju primarnih izvora, pomalo pati od hiperkriticizma⁴⁹ – a prenebregavajući moderna semiotička istraživanja, pre svega V. N. Toporova i V. V. Ivanova, koja su, bez obzira na svoju diskutabilnost u detaljima, značila kvalitativan pomak u rekonstrukciji ne samo slovenske religije.⁵⁰ No i da ostanemo pri leksici, paralelna upotreba prasl. sintagmi **bēlvjъ dnъ* i **bēlvjъ bogъ*⁵¹ u istim obrtima tipa sh. „ne videti beloga dana = ne videti beloga boga“ možda najbolje odslikava onu slojevitost slovenskog paganstva na kojoj T. insistira, s tim što je tu iranizam *bogъ* 'deus' zamenio reč *dnъ* očito u njenom nekadašnjem teonimskom značenju, isto kao što su i na iranskom terenu stare reči za 'boga' i 'nebo' od korena *div-*: *daiva-*, *dyau-* potisnute u korist termina *baga-* odn. *nabah-*. Heteroklitni teonim protosl. *div-/din-*,⁵² odražen u *dvždъ*, *dnъ* i, verovatno, *divizma*, predstavlja odraz praindoevropskog imena boga (dnevnog) Neba i svedoči o tome da se kod Slovena dobro čuvala zajednička osnovica indoevropske religije pre nego što je pretrpela transformaciju pod uplivom iranskih Skita i Sarmata. Zanimljivo je konstatovati na toj, dubljoj ravni, drevne slovensko-dačke veze. Pored imena biljke 'Verbascum' ukazali bismo i na getski teonim (*Ge*)*belēzin* Hdt. IV 94 koji bi, ako se pođe od kraće rukopisne varijante *Belēzin* = *Beleis-din*, mogao predstavljati dosta tačan ekvivalent prasl. slovenskom spoju **bēlvjъ dnъ* 'beli, tj. svetli bog neba'. Bilo bi svakako preterano ako bismo na osnovu ovih nekoliko usamljenih i neizvesnih nalaza postavili hipotezu o (balto-)slovenstvu Dačana kao protivtežu Trubačovljevoj teoriji o prasl. slovenskom karakteru Panonaca: naša oskudna znanja o dačkom mnogo pre ukazuju da je to bio poseban indoevropski dijalekat, najbliže srodan tračkom, i najveći deo tračko-dačkih jezičkih relikata ne može se tumačiti iz slovenskog ili baltskog. Ipak ne bih želeo da ova digresija proizvede samo negativan efekat, u tom smislu što bi se veliki značaj koji T. pridaje nekim slovensko-panonskim sazvučjima relativizovao demonstriranjem mogućnosti da se nešto slično (tj. : podjednako neizvesno) nađe i na drugoj strani. Ono pozitivno što bih izveo iz dačkog ekskursa je, da pri traženju – neću reći prapostojbine, već područja rane ekspanzije Slovena – težište pažnje valja pomeriti sa srednjeg na donji Dunav. Kad T. konstatuje da Sloveni nisu poznavali donji Dunav, jer kod njih nema traga imenima njegova donjeg toka *Istros* i *Matoas*, to rezonovanje može se izokrenuti u smislu da oni nisu mogli od ranog vremena poznavati srednji Dunav, budući da za njega nisu imali svoj naziv, već su ga pozajmili od Germana, ali da nije isključeno da su pre toga posedovali drugu, svoju ili bar ranije pozajmljenu oznaku donjeg toka reke, pa je napustili u korist ove nove pozajmice u doba kada se njihov interes počeo pomerati prema srednjem Podunavlju. Pre svega mislim na ime *Istros* koje se svodi na ie. *isāros* i pokazuje umetnuto -t- u grupu *sr*, crta koja je zajednička tračkom i slovenskom; problematičan ostaje odnos prema tom imenu Dunava ruskog hidronima *Istra* na nekoliko mesta, koji se smatra baltskim supstratom i poredi istovremeno sa

⁴⁹ H. Łowmiański: *Religia Słowian i jej upadek* (w. VI-XII), Warszawa 1979.

⁵⁰ Klasično delo dvojice autora je *Issledovanija v oblasti slavjanskich drevnostej*, Moskva 1974.

⁵¹ V. Słownik prastowiański 1/1974, str. 238 d.

⁵² Za heteroklizu kod ove ie. reči v. J. Nehring u *Language* 16 (1940) 1, str. 2 dd.

lit. *Istrà* i *Eisrà*.⁵³ Ptolemej nešto pre sredine II v. n. e. navodi za jedan od rukavaca dunavskog ušća, koji se grčki zvao *Psilòn stóma* 'golo ušće' i drugo ime *Thiágola* (III 10, 2), gde je, s obzirom na značenje grčkog naziva, teško ne videti u drugom delu sl. pridev *gola*, dok bi prednji, koji se takođe završava na -a, bio apelativ u značenju 'ušća', ver. protoslovenski oblik apelativa *šoja* 'šija'.⁵⁴ Za metaforu up. rus. *gorlo* 'ušće (potoka ili reke)' i hidronim *Šejka* rasprostranjen na starom slovenskom zemljištu u srednjem Podnjeprovlju,⁵⁵ možda i sh. glagol *šijati* u značenju skretanja rečnog toka.⁵⁶ Inverziran redosled *šija Gola* uslovljen je time što se više susednih istoimenih objekata: „šija“, tj. rukavaca dunavskog ušća diferencira posebnim imenima; up. sh. složenicu *gološija* 'golog vrata'.⁵⁷ Nije isključeno da iza ovakvog nazvanja stoji stara slovenska predstava o Dunavu kao (mnogoglavom) zmaju.⁵⁸

Interesantno je da jedna znatna reka u levom slivu donjeg Dunava već 592. nosi slovensko ime, koje Simokata predaje u nešto iskvarenom obliku *Hēlibakía*; Anastasije Bibliotekar ima *Helicia*, te se izvorni zapis može rekonstruisati kao *Hēlibakía* = *Jalovik'a*, dan. *Jalomiya*. Tu, dakle, imamo inače rasprostranjen slovenski hidronim *Jalovica* u veoma arhaičnom glasovnom vidu, kada meko *k* iza *i* još nije prešlo po trećoj palatalizaciji u *c*. Nasuprot tome, iza

⁵³ Vasmer, *Schriften*. . . I 234.

⁵⁴ Pod pretpostavkom da je međufaza prelaza *x > š* po prvoj palatalizaciji bilo **š-* po analogiji prema *g > dž > ž i k > š* = *č*. Inače je *thi, ti* normalna starogrčka predaja za inojezično *tš-*, npr. u pisanju iranskih imena sa *č*).

⁵⁵ Vasmer, *Schriften*. . . II 772.

⁵⁶ Up. Rečnik SAN 6, 214 d.

⁵⁷ Ovakva etimologija, koja pretpostavlja prasl. *ō* još u II v. n. e., može sablazniti one koji smatraju da je prasl. jezik izjednačio *ie. ō i ā* u korist *ā*, koje je tek docnije u svim slovenskim jezicima prešlo u *ō*; meni je već iz teoretskih razloga verovatnije da smo od početka imali (donekle) labijalizovan refleks, jedno otvoreno *ō* (odn. kratko *ā*), jer se tako najbolje objašnjava asimilacija *ev > ov* zajednička prasl. *novā*, lit. *naūjas* i lat. *novus* <*neūós* (up. P. Arumaa, *Uralavische Grammatik I*, Heidelberg 1964, str. 68 d. i 74 d. i gore *Suobēnoī* pored *Syauanoī* = *Svovēni* takođe već kod Ptolemeja). T. se prema problemu prasl. *ō* ili *ā* ne izjašnjava, premda njegove slovenske etimologije imena *Morimarusa* i *Dobrotes* (v. gore) podrazumevaju *ō* ili *ā* za prve vekove nove ere (naprotiv, na str. 17 u ruskom 'akanju' on vidi ne samo prasl. *ō*, nego i praindoevropsku tendenciju). Uz pretpostavku prasl. *ō* možemo se spustiti sve do V v. pre n. ere, do famoznih Herodotovih Neura, za koje se uglavnom uzima da su Praslaveni ili Prabalti, dok T. u njima vidi keltsko pleme, pozivajući se na oblik *Nervii* kod Amijana Marcelina, na keltski etnonim *Volcae* u vezi sa godišnjim preobraćanjem Neura u vukove i na opis Neura na oklopu zaštićenom konju kod Propertija Eleg. IV 3, 7–8, budući da su Kelti bili iskusni metalurzi i kovači; no Marcelin je odveć pozan pisac da bi se oblik imena koji on daje smeo uzeti za izvorni (uprkos ne samo T., nego i Golombu op. cit. 75, koji takođe na njemu gradi svoju slovensku etimologiju ovog etnonima), ime *Volcae* nema veze sa vucima, dok običaj zaštite konja oklopom nije uopšte potvrđen kod Kelta, ali je veoma karakterističan za Propertiju savremene i Neurima geografski sasvim bliske Sarmate. Imajući u vidu da diftong *eu* u jonskim govorima pontskih gradova može biti refleks grupe *eo* (up. toponim na Krimu *Theudostia* <*Theodostia*), *Neuroi* se da shvatiti kao grčki refleks slovenskog etnonima *Neori* 'oni koji ne oru, ne obrađuju zemlju; nomadi', što se slaže sa „skitskim“ načinom života koji Herodot IV 105 pripisuje Neurima, odraženim u njihovoj seobi u zemlju Budina (id. ib.), a verovatna se čini opozicija u nazivima dva susedna plemena Neura „ne-orača“ i „Skita orača“ (*Skýthai arōtēres* : Hdt. IV 17–18). Na taj način imali bismo jednu po morfološkim (negacija *ne-*) i fonološkim (*ō* < *ie. ā*) karakteristikama nesumnjivo prasl. reč potvrđenu još pre 2500. godina; krajem XIV v. podudarna složenica ponavlja se na starosrpskom tlu kao ojkonom *Neori* (Ravanička povelja, negde u porečju Velike Morave).

⁵⁸ Za prisnu vezu folklornog Dunaja sa zmajolikim demonom (Volosom?) up. Mačinski, op. cit. 127 dd.

najranijeg zapisa jednog pouzdano slovenskog imena na tlu Panonije, *Bustricius* kod Ravenskog Geografa, izgleda da stoji već palatalizovan oblik *Bystrica*. U pitanju je anoniman autor koji se datira u VII–VIII v., i ako na osnovu drugih gore iznetih pokazatelja smemo računati sa slovenskim prisustvom u srednjem Podunavlju još od III v., onda T. insistirajući na slovenskom karakteru imena reke *Bustricius* (79, 99) kuca na otvorena vrata. U nedostatku ranijih nalaza takve vrste, malo znači Trubačovićevo pozivanje na bogatstvo i arhaičnost slovenske toponimije u Mađarskoj (39, 128 d.): stari slovenski hidrografski i topografski apelativi, na koje on tamo ukazuje, bili su u upotrebi i dugo nakon raspada praslovenskog jedinstva i slovenskog raseljenja, tako da se u ništa manjoj količini mogu naći i u drugim slovenskim oblastima, uključujući one koje su najpoznije slavizirane, kao što je Balkansko poluostrvo. Da stvar po T. tezu bude još gora, među tim starim slovenskim toponimima u srednjem Podunavlju i južnije, na celom Balkanu ima takvih, koji predstavljaju jasne uspomene na doseljenje tamošnjih Slovena sa evropskog severa. Jedno od njih je etnonim *Obodriti*, koji se javlja i u Pribaltiku i na srednjem Dunavu, a kako nosi u sebi ime pritoke Baltičkog mora Odre, izlazi da je južnim, podunavskim Obodritimaishodište moralo biti na severu. No T. na str. 129 d. napušta tradicionalnu etimologiju *Obodriti* *ob-odr-iti* 'koji žive s obe strane Odre', pozivajući se na činjenicu da su zapadnoslovenski Obodriti živeli ne na Odri, već na donjoj Labi i izražavajući sumnju da bi taj oblik bio izveden od **obod'ane/obod'rene* (955. *Abatareni*). Kako pak za južne Obodrite, locirane na levoj obali Dunava u Dakiji u susedstvu Bugara, franački izvor napominje da se oni zovu još *Praedenecenti*, T. na osnovu ovog drugog, očito latinskog imena, koje shvata kao 'razbojnici', tumači ono prvo, slovensko, kao nomen agentis od **ob(ʋ)derti/ob(ʋ)dbrati* 'opljačkati'. Meni je mnogo verovatnija pretpostavka da u *Praedenecenti* nemamo autonomnu vulgarnolatinsku formaciju na osnovu lat. sintagme *praedae necantes* 'oni koji ubijaju radi plena', već da je to sekundarno preosmišljenje drugog slovenskog imena Obodrita *Pridunajce*, nastalo u ustima romanskog starijeg seljačkog življa u Podunavlju koji ih je – svakako ne bez razloga – doživljavao kao razbojnike. Što se tiče imena „Obodriti“, ja bih ga, već i zbog *Ostabtzei* Bavorskog Geografa, čitao *Obodriti* i ne bih sporio da je to morfološka varijanta od *Obod'ane*, jer se kod zapadnoslovenskih plemenskih imena datih po mestu stanovanja sreću analogne dublete, npr. *Leđ'ane* : *Leđitji*. I (severo)zapadni i (jugo)istočni Obodriti svakako su prvobitno bili isto pleme nastanjeno oko Odre, pa su se jedni odatle pre kraja VIII v. pomerili nešto zapadnije, u skladu sa opštom tendencijom kretanja zapadnoslovenskih plemena od II do VII v. n. e. (koja se, recimo, očituje u poređenju lokacije Ptolemejevih Velta s onu stranu Visle sa ranosrednjovekovnim staništima Veleta), a drugi se preselili u antičku Dakiju, na levu obalu Dunava, zadržavši staro ime *Ob-odr-itji* kao spomen na svoju nekadašnju postojbinu i dodavši mu novo **Pri-dunaj-eci* po reci uz koju su se nastanili; ta seoba padala bi pre VI veka ako Pridunajce = Obodrite poistovetimo sa Pseudo-Cezarijevim Danuvijima. T. se ranije i sam držao ovakve lingvističke i istorijsko-geografske interpretacije etnonima *Obodriti*,⁵⁹ koja je ne samo duboko uvrežena i široko prihvaćena, nego zaista najjednostavnija i najlogičnija, i ne

⁵⁹ VJa 1974/6, str. 55, 57, 58, 59, 64.

moгу se oteti utisku da ju je napustio samo zato što je uvideo da je ona teško pomirljiva sa tezom o podunavskoj postojbini Slovena na koju je u međuvremenu došao. Ako jedno slovensko pleme koje se u IX, a možda već u VI veku pominje na levoj obali Dunava nosi u svome imenu nedvosmislen spomen na pribaltičko poreklo, onda to mora imati značaja za opšti problem slovenske postojbine.⁶⁰

U završnom, novonapisanom poglavlju T. se zadržava na problemu hidronima *Morava*. Ime češke Morave svodi se, kao što je poznato, na antički hidronim *Marus*, i to, kako se obično uzima, preko proširenog germanskog oblika *Marah(w)a*, čiju primarnost u odnosu na slovenski T. međutim osporava, prosuđujući da u sl. *Morava* ne bi trebalo videti slavizaciju stranog hidronima, koliko sukcesivnost ie. razvoja (246). Isti ie. naziv *Marus* – koji bi bio endemičan za Podunavlje (245) – T. pretpostavlja u osnovi antičkog imena Velike Morave u dan. Srbiji *Margus*, koje bi odatle bilo izvedeno sufikslnim proširenjem (243). Potvrdu za to nalazi u obliku *Marua* kod Paulina iz Akvileje (799.), ne prihvatajući Šramovo mišljenje⁶¹ da su Sloveni na Balkan sa severa doneli već gotov oblik *Morava* (244). Distribucija hidronimske osnove *mar-* u antičko doba u srednjem slivu Dunava zanimljiva je: pored češke Morave tu je i *Maris(ia)* 'Moriš', a takođe *Mura*, oblik čiji današnji vokalizam pretpostavlja germanski uticaj, a izvorno sl. **Mora* ant. **Marus* još se čuva u izvedenici *Međimorje* (Bezljaj, Vodna imena II 41 dd.), no srpska Morava ne spada ovamo: lat. oblik na *m-* *Margus* mlađi je, kako smo to gore već napomenuli, od oblika na *b-* kod grčkih pisaca *Bárgos* (Strabon), *Bróngos* (Herodot), i odražava kolebanje *b/m* inače prisutno na tračkom terenu. Od kada znamo da slovenska grupa konsonant + (v) pred vokalom može reflektovati inojezičnu geminatu najjednostavnije se čini pretpostaviti doslovenski razvoj *Margus* > *Marrus* i odatle – možda preko *ū*-osnove **Mory*, *Morove* – *Morwa* (potvrđeno 799. zapisom *Marua*), docnije preobličeno prema uobičajenom tipu sl. hidronima na *-ava*, a možda i pod direktnim uticajem velike reke slična imena

⁶⁰ To nije jedina onomastička veza srednjeg Podunavlja sa pribrežjem Baltika. Analogan nalaz, interesantan i sa kulturnoistorijskog stanovišta, predstavlja ime manastira u Sremu *Pribina* ili *Privina Glava*. Ime mu se objašnjava predanjem da ga je u XII v. osnovao neki vlastelin *Priba* ili *Priva*; međutim, najraniji pomen u turskom popisu 1566/67. glasi *Pribiglava* (O. Zirojević, Crkve i manastiri na području Pečke patrijaršije do 1683, Bgd. 1984, str. 169), iz čega izlazi da današnji oblik predstavlja svojevrsnu paretimološku dekompoziciju tipa *Gologlava* (tako u svim zapisima XVI–XVIII v.) > *Gola Glava* (selo kod Valjeva). Pismo magdeburškog nadbiskupa Adelgota iz 1108. pominje krvavi kult boga Pripegale kod Obodritima susednih Veleta, koji je svojim proročanstvima tražio da mu se stalno prinose odsečene glave neprijatelja (*capita, inquit, uult noster Pripegala*, v. C. H. Meyer, *Fontes historiae religionis slavicae*, Berlin 1931, str. 16). U prvom delu očito složenog teonima *Pripe-gala* mahom se vidi *Priby-*, koje se sreće u arhaičnim sl. antroponimima kao *Pribislav*, dok drugi deo ostaje sporan i nejasan; s obzirom na gore naznačen elemenat Pripegalinog kulta, da su mu posvećivali neprijateljske glave, meni se čini verovatno da smo posredi imali plemensko božanstvo rata čije je ime glasilo u skladu sa polapskom fonetikom *Pribygahwa*, 'onaj koji (kao žrtveni dar) dobiva glave (pogubljenih neprijatelja)'. Ako je ta interpretacija tačna, jedini meni poznat pandan ovom polapskom teonimu u slovenskom svetu predstavljalo bi ime sremskog manastira, što navodi na pretpostavku da je tamošnji hrišćanski hram nastao na mestu paganskog kulturnog mesta. Imali bismo tu, dakle, jednu izonimu između Pribaltika i srednjeg Podunavlja paralelnu plemenskom nazivu Obodrita.

⁶¹ G. Schramm, *Eroberer und Eingessene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im ersten Jahrtausend n. Chr.*, Stuttgart 1981, str. 297 dd.

u dan. Češkoj, u *Mor-ava*, up. gore navedene slučajeve *Nyšova > *Nišava*, *Porŭva > *Ponjav-ica* kao i, sa drukčijim konačnim ishodom, u južnom Primorju *Kinna* > vlat. *Cenna > *Cěny, *Cěnwe* > *Cěmva* (XIII v.), danas *Cijevna*, l. pritoka Morače.

Lingvistički problem hidronima *Morava* ipak ustupa po zamršenosti istorijsko-geografskom problemu dve Moravske, na koji se T. takođe podrobno osvrće u završnom delu knjige (238–245), nalazeći izvesnu komplementarnost između svoje težnje da pradomovinu Slovena premesti sa evropskog severa na Dunav i hipoteze mađarskog istoričara I. Bobe, koji celu istoriju Velike Moravske premešta južno od Dunava, u današnji Srem.⁶²

Ovde nije mesto da se dā konačan sud o Bobinoj teoriji, no opšti utisak je da ona uspešnije postavlja problem nego što ga rešava. Problematizacija se sastoji u tome što izvori – kako zapadni, tako i istočni – IX–X veka zaista pominju jednu zemlju Moraviju i grad Moravu u kontekstima koji ne odgovaraju položaju Moravske u slivu češke Morave, već upućuju na lokaciju južno od Dunava. Boba, međutim, očito greši kada identifikuje grad Moravu sa Sirmijumom, smeštajući u okolne delove Panonije Rastislavljevu i Svatoplukovu državu i glavnu pozornicu ćirilometodijevske misije. Grad po imenu *Morava* ili *Moravsk* IX–XI v. nalazio se na mestu antičkog *Margum*-a kod ušća Velike Morave u Dunav, na tlu rimske provincije Gornje Mezije. Čudno je kako Boba u svome traganju za „gradom Moravom“ previda nesporno postojanje grada upravo toga imena nedaleko od Metodijeve metropole Sirmija i ne dovodi ovo u vezu sa činjenicom da međusobno nezavisni izvori koje sam koristi (tzv. Lorški falsifikati, „*Miracula Sancti Apri*“, žitije Naumovo) pri određivanju položaja Moravske pominju *Meziju*.⁶³ Grad Morava bio je episkopsko sedište još u IX veku (uzima se da je tu, a ne u severnoj Moravskoj sedeo Agaton, episkop moravski (*Agáthōn Mōr-ábōn*), učesnik carigradskog crkvenog sabora 879/80). Moravskog episkopa (*ho Moróbou*) pominje i Teofilakt Ohridski, no od X v. ulogu oblasnog središta od grada Morave preuzima obližnje Braničevo, te se i episkop naziva moravski ili braničevski (tako u jednom spisku balkanskih episkopija iz XI: *ho Morábou êtoi Braničávou* pre beogradskog episkopa, a u povelji Vasilija II iz 1019, koja odražava ustrojstvo bugarske crkve u prethodnom stoleću, grad Moravsk (*Moróbiskos*) navodi se u sastavu braničevske episkopije.

Našu Moraviju teško je smestiti kao politički subjekat u vremenu i prostoru, jer se uzima da je u doba kada je izvori pominju taj deo današnje Srbije, uključujući Beograd, bio pod bugarskom vlašću. Ipak iz podatka kod Porfirogenita u spisu „O ceremonijama“, gde navodi kneza (arhonta) Moravije uporedo sa arhontima Hrvata, Srba, Zahumljana, Konavlja, Travunjana i Duklje, izlazi da je u njegovo vreme (oko 950.) u susedstvu srpskih zemalja postojalo polunezavisno moravsko kneževstvo;

⁶² I. Boba: *Moravia's History Reconsidered. A Reinterpretation of Medieval Sources*, the Hague 1971. Up. id. u: *Die slawischen Sprachen*, 8/1985, str. 5 dd. i u: *Palaeobulgarica/ Starobălgaristika* IX, 1985, str. 59 dd.

⁶³ Ovaj poslednji izvor, navodeći kao oblasti u kojima je Sv. Metodije delovao Meziju i Dalmaciju, grad Moravu locira u Panoniju, što se može uporediti sa mestom kod Skilice koji, govoreći o ustanku Petra Deljana 1041, pominje Moravu i Beograd (*Morabos* i *Belégrada*) kao pogranične tvrđave u Panoniji na obali Dunava (Kedren II 527, 8): istorijsko-geografski pojam rimske provincije Panonije mogao je kod vizantijskih i od njih zavisnih slovenskih autora X–XI v. biti pomućen klasicističkom identifikacijom Ugara i Ugarske sa antičkim Panoncima i Panonijom, up. iz istog vremena Lamberti *Hersfeldensis annales* a. a. 1059, gde stoji da je „*civitas Marouwa*“ smešten na granici Ugarske i Bugarske („in confinio sita Ungariorum et Bulgarorum“).

isti pisac verovatno ima u vidu položaj te Moravije oko dan. Velike Morave u Srbiji kada Svatoplukovu Veliku Moravsku (*hř megdle Morabia*) u „De administrando imperio“ 13 locira južno od Ugarske. Slično tome, franački anali iz prethodnog, IX v. Rasticove (Rastislavljeve) podanike nazivaju *Sclavi Margenses*, pridevom koji se ne može odnositi na češku Moravu (*Marus*, germ. *Marahwa*), već samo na antički grad *Margum* na ušću reke *Margus*, dan. Velike Morave; ako i ne uzimamo s Bobom da su Rastislav i Svatopluk zaista vladali u predelima južno od Dunava, već se držimo uobičajenog objašnjenja da je posredi zbrka izazvana sličnošću imena, takva zamena implicira da su i ova, gornjomezijska Moravska i Moravci imali u ono doba određen politički subjektivitet, uprkos vrhovnoj vlasti Bugara, što i nije tako čudno ako se podsetimo da su se istočniji Timoćani u prvoj polovini IX veka još otimali od Bugarske, a da je zapadnija Srbija bila s njom u praktično neprekidnom ratu.⁶⁴

Teritorijalni obim ove Moravske može biti samo stvar nagađanja. Na osnovu pomenute povelje iz 1019. dâ se rekonstruisati opseg moravsko-braničevske eparhije u X–XI veku. Kao njoj područna navode se pored Moravska i Braničeva (Kostolac na levoj obali Mlave kod ušća) i mesta Sfenderovo = Smederevo, Grodec = Grocka, Di(v)onisijsk = Đunis, Stlatlać = Stalać i Brodarsk = Brodarce (Bradarce), selo na desnoj obali Mlave više Drmna. Kao što se vidi, područje moravske episkopije protezalo se oko Velike Morave na zapad gotovo do Beograda a na istok verovatno do Đerdapa. To je, izgleda, bio samo jedan deo „Moravije“ kao geografsko-političkog pojma u IX–X v. Iz druge polovine X v. raspoložemo jednim pismom pomenutog biskupa Pilgirima papi Benediktu VI, gde stoji da su u Moraviji (Marauia) pre ugarske najezde postojale četiri od sedam episkopija na području istočne Panonije i Mezije koje su u doba rimske i gepidske vlasti bile pod Sirmijem (Boba 1971, 100). Nema sumnje da se radi o nekadašnjoj Metodijevoj dijecezi, jer jedan staročeški izvor, tzv. Kristijanova legenda (X–XI v.) kaže za Metodija da je kao arhiepiskop imao pod sobom sedam sufragana. Ne rizikujemo mnogo ako sedište jedne od ovih episkopija vidimo u Beogradu, nasledniku Singiduna koji je od IV v. bio sedište episkopa pod jurisdikcijom Sirmija. Time se objašnjava intervencija pape Jovana VIII (872–882), čiji je prethodnik Hadrijan II obnovio za Metodija staru sirmijsku stolicu, u vezi sa ličnošću beogradskog episkopa Sergija, premda je Beograd tada bio u bugarskim rukama. I Srbija je, u najmanju ruku onim svojim delom koji je ležao na teritoriji rimske provincije Donje Panonije (dan. severozapadna Srbija i severoistočna Bosna) i shodno tome morao se nalaziti pod crkvenom upravom Sirmija, ulazila u papske planove oko obnove sirmijske dijeceze, a samim tim u sferu slovenske misije. To se vidi iz drugog pisma Jovana VII, upućenog „slovenskom knezu Mutimiru“ (Montemero duci Sclavinicae) sa zahtevom da se potčini crkvenoj vlasti Sirmija. Posredi je svakako savremeni srpski knez Mutimir, i nema mesta povremeno iskazivanoj sumnji da je adresat bio neki drugi, inače nepoznat slovenski vladar istog imena. Severna granica Srbije u Mutimirovo vreme nije nam poznata, no u prvoj polovini narednog stoleća pod Časlavom Srbija je sezala do Save, a oko 950. Porfirogenit smešta u Serbliju grad Salines, potonje Soli, dan.

⁶⁴ O relativnom osamostaljenju moravske Srbije u drugoj pol. X v. up. VI. Popović: Episkopska sedišta u Srbiji od IX do XI v., u: Godišnjak grada Beograda XXV/1978, str. 33–40, str. 37 d.

Tuzlu u severoistočnoj Bosni. Docnije širenje ugarske države i njene crkvene organizacije na ove predele nije izbrisalo sećanje na srpski karakter ovih teritorija koje bismo mogli nazvati „Panonskom“ ili „Sremskom Srbijom“, u opoziciji prema jezgru srpskih zemalja na teritoriji antičke Dalmacije, odnosno prema potonjoj „Raškoj“ (delom na području Dardanije) i još kasnijoj „Moravskoj Srbiji“ na nekadašnjem tlu Gornje Mezijske;⁶⁵ u XI v. ista vizantijska tema zove se „Servija“ i „Sirmij“, a oblast kralja Dragutina slovi u anonimnom opisu jugoistočne Evrope iz 1308. kao „Servija“ u opoziciji prema Milutinovoj „Rasiji“ – Raškoj, dok je za starosrpske pisce Dragutin „sremski kralj“, čija je država osim „onostranog Srema“ (*Sirmia ulterior*), današnje severozapadne Srbije, obuhvatala i Usoru i Soli, dakle severoistočni deo Bosne, područja južno od Save koja su u rimsko doba spadala u Panoniju i pod crkvenu jurisdikciju Sirmija. Ova zapažanja bacaju izvesnu svetlost na zagonetnu „Sorbuliju“ pomenutu u buli pape Benedikta VIII za dubrovačku crkvu 1022. Nezavisno od problema autentičnosti ovog dokumenta,⁶⁶ docnije poistovećenje u dubrovačkim spomenicima „Servilia quod est Bosna“ i određenje te teritorije 1252. kao zemlje koja se pruža do područja kaločke nadbiskupije ukazuju, pre nego na rašku episkopiju, na oblasti koje su svojevremeno, pre osnivanja ugarske crkvene organizacije, gravitirale Sirmiju.⁶⁷ Pitanje učešća srpskih zemalja u događajima oko misije Solunske braće do sada nije dublje istraživano, premda na tu potrebu upućuje već sama logika geografskih fakata; koje smo razmotrili, čak i da nema neposrednog izvornog podatka kakvo je papsko pismo Mutimiru.⁶⁸

Što se tiče problema odnosa dveju Moravskih, bohemske i gornjomezijske, toponomastička istraživanja iznose na videlo neočekivane analogije. Pre svega to, što u srpskom Pomoravlju i Podunavlju pored istočnih, u jezičkom pogledu grčkih, imamo vrlo rane zapadne, latinske hrišćanske uticaje. Dok one prve ilustruju toponimi **Stratlać < *Strat(i)lat+ja*, dan. Stalać i *Di(v)onis-ijsk*, dan.

⁶⁵ Vredi primetiti, da se ove geografske podele u dobroj meri svode na nekadašnje provincijalno razgraničenje Rimskog carstva, i to preko crkvenih dijeceza Sirmija kao donjopanonske i Viminacija kao gornjomezijske metropole (gradovi Srēm i Morava staroslovenskih spomenika); jedino za Ras, osim jedne sasvim pozne tradicije, nema podatka da je tu u predslavensko doba bilo neko crkveno središte (Arsa se pominje samo jednom u ranovizantijsko doba kao utvrđenje), no svejedno treba uzeti sa Dinićem da je i *Raška*, kao i *Srem* i *Braničevo*, naziv koji ima svoj začetak u starijoj crkvenoj teritorijalnoj organizaciji (Srpske zemlje u srednjem veku, Bgd. 1978, 38 d.).

⁶⁶ Up. J. Kalić u zborniku: Sava Nemanjić – Sveti Sava, Bgd. 1979, str. 36–45.

⁶⁷ Veza srpskoga imena sa Sirmijem–Sremom može biti vrlo stara, ako se pode od pretpostavke da je naseljavanje Srba na Balkan u VII v., čija je polazna tačka po Porfirogenitu bio Beograd a cilj opustele oblasti u Dalmaciji, ostavilo etnički pečat i na krajnji jugoistok nekadašnje Donje Panonije koji leži odmah na zapad od Beograda na putu ka unutrašnjosti Dalmacije.

⁶⁸ U ovom kontekstu valjalo bi ukazati na izvesna topografska sećanja, doduše mutna, u srpskim narodnim pesmama na kneževinu Pribine i Kocelja oko Blatnog jezera. Latinski „Pribin grad preko mora“ u pesmi o ženidbi Kraljevića Marka Vuk VI 24; stih 24–25, biće zapravo Pribinin Grad u Prekomorju = Prekmurju, tj. Blatni grad staroslovenskih spomenika, nem. Mosaburg, dan. Zalavár. Isti grad kao da figurira pod nazivom *Pladin* (iskrivljeno od *Blatn?*) u pesmi Vuk III 6, u kojoj prepoznajemo najraniji istorijski siže srpske epike: odjek vratolomnog begstva Jovana II Komnina (u pesmi umesto njega dolazi njegov poznatiji sin Manojlo Komnin pod imenom Grčica Manojla) pred Ugrima iz Braničeva kroz klisuru Mlave („Mlav–planina“) 1127. godine. Motiv da Manojlo prosi kćer pladinskog kralja odražava možda istorijsku činjenicu da je Jovan II bio zet ugarskog kralja, s tim što bi tu Ugarska figurirala pod nazivom ranije slovenske države na delu svoje teritorije.

Đunis, potvrđeni od početka XI v. i vezani za podjednako stare objekte hrišćanskog kulta,⁶⁹ „latinizmi“ u hrišćanskoj topografskoj nomenklaturi istog područja do sada nisu bili dovoljno zapaženi, iako im starina ne može biti ništa manja. Raniji nalaz da se područje toponima na *sut-* < *spt-* < lat. *san(c)tus* protezalo preko tla prednemanjičke Srbije na istok sve do Ibra treba, čini se, dopuniti zapažanjem da je na severoistoku ono sezalo, izgleda, čak do Timoka. U okolini Beograda u XVI v. bilo je selo *Sumarin*, danas potok *Sumorina*, pritoka Kubršnice. Toponim se čini svodljiv na *Sanctus Marinus* ili *Sancta Marina*. Selo istog imena beleže turski popisi XV v. u Krajini: 1455, 1466. *Sumarin*, docnije takođe *Sumarinovac/Sumarinovce*, dan. *Samarinovac* kod Negotina, a u istoj oblasti Timoka imamo i toponim *Sumrakovci* (1560), dan. selo *Sumrakovac* kod Boljevca, u kojem postoji stara crkva (*Sanctus Marcus*, sa likvidnom metatezom?).⁷⁰ Latinski glasovni lik imena Sv. Ilije (*Sanctus*) *Elias* slutim u *Jelija*, kako se zove stara crkva u selu Žirovnici kod Batočine, up. gore navedeni ibarski toponim *Sutelica*. Jasan hrišćanski latinizam predstavlja ime sela kod Velikog Gradišta *Biskuplje*, čiju veliku starinu jemči arhaično pridevsko obrazovanje na *-jb*.⁷¹ Ovamo spadaju i toponimi osnove *kostol-* u srpskom Posavlju i Podunavlju (*Kostolac* u Braničevu i Timočkoj krajini, *Kostola* na Ceru, ver. i nazivi starih manastira *Kastaljan* pod Kosmajem i *Kuštilj* u Banatu, 1579/80. zapisan kao *Kostolac* ili slično,⁷² up. na slovačkom tlu *Kostolec*, *Kostolany* prema slvč., češ. *kostel* 'crkva'.⁷³

Ova veza sa češko-slovačkim prostorom nije usamljena; u toponimiji dan. severne Srbije i okolnih krajeva suočavamo se sa sporadičnom pojavom „bohemizama“. Tako naziv zemljišta *Devojna* u atarima sela Živice i Dragovca, na području koje je po predanju pripadalo velikom starom gradu kraj ušća Morave (tj. gradu Moravi) i na kojem ima starih crkvenih ostataka, predstavlja u leksičkom pogledu relikv zapadnoslovenskog karaktera (stčeš. *děvojna* „devojka, devica“) a u semantičkom pogledu verovatno ran hrišćanski trag (naziv nekadašnje Bogorodičine crkve?). Ovde valja pomenuti i neke toponime koji nisu u vezi sa hrišćanskim kultom, ali imaju pune analogije na češkom prostoru i uz to pokazuju češke glasovne odlike. Sa *h < g* imamo u Braničevu *Brzohode* (1467) = češ. *Brzhody* i *Behaljevo* (1381; 1467. „Pihaleva“), dan. potok *Beljeva* i zemljište *Beljevo* u

⁶⁹ V. Loma u OP XI/1990, 16.

⁷⁰ Ovakvo tumačenje dva timočka toponima predlaže Slavoljub P. Gacović: Etimologija neslovenskih osnova u ojkonomiji vidinskog sandžaka XV i XVI veka, Zajčar 1993, str. 88 d.

⁷¹ Selo je tako nazvano kao stari posed moravsko-braničevske episkopije, pošto je 1379. pripadalo manastiru u Ždrelu, gde se na osnovu predanja i tamošnjeg toponima *Mitropolija* (M. Đ. Miličević, Kneževina Srbija, Bgd. 1876, II 1032) uzima da je jedno vreme bilo episkopsko sedište.

⁷² Žirojević op. cit. 125 nije u stanju da turski zapis pouzdano pročita, ali se na osnovu mogućeg čitanja koje daje u nap. 1637 na str. 240 „Goskolnac“ može, s obzirom na osobenosti arapske grafije, pretpostaviti gornji oblik kao verovatniji.

⁷³ U Onomatološkim prilogima XI/1990, str. 5 bio sam sklon da za ove toponime pretpostavim značenje 'utvrda' različito od zapadnoslovenskog i bliže latinskom predlošku *castellum*, no gore navedeni primeri *Kuštilj* i *Kastaljan* upućuju da i toponim *Kostolac* na mestu starog Viminacija treba shvatiti kao 'crkveno selo' (prvi pomen mu je takođe iz 1379. u povelji manastira Ždrele), a ne kao 'mali kastel'. Drugi u kulturnoistorijskom pogledu zanimljiv toponim – mada mu značenje ne mora biti sakralno – čija se rasprostranjenost upadljivo podudara sa distribucijom osnove *kostol-* je *Hram* u srpskom Podunavlju i južnom Banatu (*Ram*), srpskom Podrinju i Pocerju.

Viteževu, od ličnog imena identičnog češkom apelativu *běhal*, koji dolazi i kao prezime (od *běhati* 'trčati, bežati'), up. sa srpskom fonetikom kod Beograda *Begajlo* (XVI v.), d. *Begajica*. U s. veroistočnoj Bosni (koja je takođe morala spadati pod simrijsku arhiepiskopiju) ime Sprečine pritoke *Vacetina* podudara se sa češ. toponimom *Vacetin*: u osnovi je lično ime prasl. **Vetjeta*, a razvoji $\epsilon > a$ i $tj > c$ su češki, sasvim nesvojstveni južnoslovenskim govorima.⁷⁴

Nije jasno kako se navedeni toponomastički nalazi, kojima bi se dali pribrojati i drugi slični, uklapaju u stratigrafiju slovenske toponimije ovih krajeva. Na osnovu tretmana prasl. grupa **tj/dj* u najstarijem toponimskom sloju (pre svega u *j*-posesivima), područje zapadno od Vidina i severno od Nišave spada, koliko se moglo utvrditi, u zapadnojužnoslovenski domen (**tj > č/č*; **dj > d/dž*; primera sa *š/žd* nema).⁷⁵ Zamena zadnjeg nazala pada tek u drugu polovinu XII v. i izgleda da je izvorni refleks bio *o* ili *u*, u čemu se očituje periferan karakter u odnosu na južnije srpske oblasti, gde se *u* javlja već sredinom X v., i istovremeno bliskost razvoja sa kajkavskim i slovenačkim, gde je $q > o$; ima i nekih drugih crta, u oblasti morfologije (čuvanje *vy-*) i topografske leksike, koje su, čini se, bile zajedničke ranim slovenskim govorima na obodu panonskog basena od Drave do Timoka. No preliminarna toponomastička istraživanja severne Srbije suočavaju nas sporadično i sa nekim pojavama koje izlaze iz okvira južnoslovenske dijalektologije, kao što je čuvanje grupe *dl*, likvidna metateza *ORT > ROT* i čak *TORT > TROT*,⁷⁶ jotovanje **tj/dj > c/z*; denazalizacija $\epsilon > a$ (æ); korelacija mekoće. Nije jasno da li se, i u kojima od ovih slučajeva, radi o supstratu slovenskih govora koji su prethodili relativnoj unifikaciji južnoslovenskog jezičkog prostora i širih areala unutar njega, ili o – takođe ranim – adstratima. Gore navedene „bohemizme“ mogli bismo tumačiti u ovom drugom smislu, u sklopu hipoteze da je južna Moravska bila pribežište izbeglicama iz porečja češke Morave nakon ugarske najezde; no samo ime ne može nikako biti preneto sa severa, jer se reka i grad Morava na jugu pominju pre tih događaja, a ostaju i mnoge druge nedoumice i otvorena pitanja. Međutim, ovde i nije bitno da razrešimo zamršen problem međusobnog odnosa dve Moravske i njegove lingvističke implikacije, već smo, uvučeni u njega Trubačovljevom knjigom, preduzeli malo istraživanje koje nas je za neko vreme od nje kao predmeta našeg prikaza udaljilo, da bi nam u povratku otvorilo nov i neočekivan pogled na jedno od glavnih uporišta njene osnovne teze.

Naime, kako god da se problem razmrsi sa geografske i lingvističke strane, ostaje utisak da je kulturna istorija ovog dela slovenskog sveta bila u X–XI veku bogatija i tešnje povezana sa zbivanjima oko nastanka staroslovenske pismenosti i književnosti nego što se to do sada slutilo.⁷⁷ Predispoziciju za to činilo je

⁷⁴ Valja napomenuti da se druga jedna pritoka Spreče zove *Oskava*, a *Vacetin* je u gornjoj Moravskoj nedaleko od reke po imenu *Oskava*.

⁷⁵ Podrobnije u mom radu navedenom gore u nap. 36.

⁷⁶ Up. moj rad u *Die Welt der Slaven XXXVI/1991*, 128 d.

⁷⁷ Ukoliko se potvrde daljim istraživanjima, gore pomenuti toponomastički nalazi mogu otvoriti nove perspektive u izučavanju pojedinih stsl. spomenika sporne provenijencije, kao što su „Kijevski listić“; up. od novije literature H. Birnbaum, *Nochmals zu den Kiever Blättern: Lautgestalt und Herkunft*, u *id. : Essays in Early Slavic Civilization = Studien zur Frühkultur der Slaven*, München 1981, str. 52–65; V. V. Nimčuk, *Kyivs'ki glagolični lystky. Najdavnija pam'jatka slov'jans'koj pismenosti*, Kyiv 1983.

međusobno prožimanje slovenske paganske baštine i lokalnih hrišćanskih tradicija, koje su na ovom tlu uspele da prežive smutna vremena seobe naroda. Već je Jireček⁷⁸ ukazao na neprekinut kult Sv. Dimitrija i Sv. Ireneja na području nekadašnje sirmijske mitropolije od poznoantičkog doba do punog srednjeg veka. Slični kontinuiteti mogu se pretpostaviti i u poštovanju nekih drugih, manje poznatih svetaca, kao što su sirmijski mučenici Arhilije, koji je, a ne Sv. Ahilije iz Larise, bio prvobitni patron prednemanjičke episkopalne crkve u Arilju „na srpskoj Moravi“, nastale na temeljima poznatog kulturnog zdanja (v. rad T. Subotin, pred pojavom u zborniku skupa posvećenog 800-godišnjici Bogorodice Gradačke, održanog novembra 1992. u Čačku); singidunski sveštenik Montan, na čije se ime može svesti sremski toponim *Mutalj*, danas potes između Šuljima i Bešenova, u XVI v. manastir *Muntalj* < *Mątan* + *ja*? (up. Zirojević, op. cit. 137); možda i Seren (v. niže). Sloveni su, dabogme, došli na sremsko-moravsko područje kao pagani; mada zvuči paradoksalno, izgleda da je upravo relativna životnost hrišćanske organizacije i civilizacije koju su zatekli pogodovala da se kod njih tu nakon pokrštenja više nego drugde očuvaju ostaci paganstva, fenomen za koji se može zahvaliti tendenciji da se slovenska paganska božanstva čak i pod svojim autentičnim imenima uključe u lokalne hrišćanske legende, razume se u kontekstima koji ih reinterpretiraju kao „bogoprotivne“ likove. Gore smo pomenuli verovatnoću da je eponim starog sremskog manastira *Pribiglav* bilo slovensko božanstvo ekvivalentno polapskom „*Pripegali*“. Druga dva slovenska teonima poznata iz staroruskog panteona, *Dažbog* i *Trojan*, sreću se kao imena mitoloških ličnosti još samo na području starog Srema i Mačve. *Dajbog* je protivnik Bogu na nebesima u jednoj mačvanskoj skasci dualističke strukture, možda bogumilskog i u krajnjoj liniji manihejskog porekla. *Trojan* se javlja na istom terenu kao troglavi noćni konjanik, demonsko biće očito lunarne prirode, u jednom siže u kojem se slovenski astralni mit ukrstio sa lokalnom legendom Sv. Dimitrija. Skaska o Trojanu vezuje se pored grada *Trojana* na Ceru za grad *Širin*, ruševinu na desnoj obali Save naspram Sirmija, dan. Sremske Mitrovice. Drugo tamošnje predanje, varijanta svetođurđevske legende, stavlja u *Širin* nekadašnji kult srebrnog boga, koji se može izjednačiti sa Trojanom. Trojanova troglavost i njegov srebrni idol jako podsećaju na polapskog *Triglava*, čiji je kip u Šetinu imao tri glave od srebra (Čajkanović, op. cit. 363 d.). Sa druge strane, ova dva toponima, *Širin* i *Trojan*, alternativno dolaze kao imena grada kraj koga je Sv. Đorđe ubio zmaja u pesmama i legendama na veoma širokom prostoru, do Like i Pešteri. Ovo je utoliko zanimljivo što se toponim *Širin* (*Širen*) čini romanskim ostatkom: bilo varijantom imena naspramnog grada na levoj obali Save *Sirmium* nastalom u uslovima dužeg održavanja gradskog romanskog življa u naselju na desnoj obali reke nakon pada samog Sirmija, bilo odrazom svetačkog imena *Serēnus*, kako se zvao lokalni mučenik iz Dioklecijanovog doba, kome je bila posvećena bazilika na sirmijskom groblju (up. različit glasovni razvoj u rum. *serin* < lat. *serēnus* 'vedar'). I u jednom i u drugom slučaju ime *Širin* moglo je preći Slovenima tek nakon dužeg saživota sa lokalnim Romanima, a legendarni kontekst u kojem figurira svedočanstvo je uticaja hrišćanske kulture starosedelaca na došljake. Rasprostranjenost svetođurđevske legende prostire se i na oblast

⁷⁸ Zbornik Konstantina Jirečka I, Bgd. 1959, str. 524.

Velike Morave, gde se ona vezuje za polje Zmič kod Čuprije. Sve ovo ovlašćuje nas da u Sremu i Pomoravlju vidimo oblast gde su Sloveni vrlo rano počeli da promišljaju i reinterpretiraju svoju prošlost u duhu novoprihvaćenog hrišćanstva, gde su njihove sa severa presađene paganske legende brzo pustile koren i nerazdvojno se preplele sa domaćim hrišćanskim, tako da se posle nekoliko vekova toga procesa moglo doći do iskrenog ubeđenja da istorijska kolevka celog slovenskog roda ne može biti nigde drugde nego tu, budući da je za tamošnje lokalitete osveštano predanje vezivalo imena primordijalnih likova legendarne istorije, kao što su Dajbog sa čeljustima razapljenim od neba do zemlje ili Triglav/Trojan, mitoloških figura čija je vladavina u mitskoj svesti oličavala vreme pre uspostavljanja sadašnjeg kozmičkog poretka, a to znači pre pobede Hristove vere. Stavljanje svojih starih božanstva u takav pseudoistorijski kontekst, u kojem su ona sa jedne strane bila degradirana, ali su sa druge strane umesto plemenskog poprimila univerzalan karakter, omogućilo je ovdašnjim Slovenima da uspostave sponu sa domaćim hrišćanskim predanjem i da umešaju svoje pretke među svedoke prvih apostolskih misija u Iliriku. Upravo ta dva motiva, autohtonost Slovena na prostoru srednjeg Podunavlja i njihovo pokrštenje od strane prvih apostola, srećemo u staroruskoj letopisnoj tradiciji koja od Šafarika pa do Trubačova predstavlja ugaoni kamen podunavske koncepcije.

Staroruski letopis, čiji je do nas dospeli tekst pod nazivom „Povešt' vremennyh let“ redigovao monah Kijevo-Pečerskog manastira Nestor početkom XII v., pokušava u uvodnom delu da uklopi Slovene u biblijsku istoriju Starog Zaveta, pribrajaajući ih potomcima Nojeva sina Jafeta koji su se po rušenju Vavilonske kule i podeli čovečanstva na 72 jezika nastanili u severozapadnom delu vaseljene. Tu Sloveni bivaju poistovećeni sa „Narcima“, tj. stanovnicima rimske provincije Noricum na severoistočnim padinama Alpa južno od Dunava od reke Aenus (Inn) do iznad Vindobone (Beča). Dalje stoji da su se „mnogo vremena potom Sloveni naselili na Dunavu, gde je danas ugarska i bugarska zemlja“. Odatle su se raselili na razne strane prozivajući se raznim imenima, već prema tome gde su se nastanili: Česi, Moravljani, Beli Hrvati, Srbi i Horutani, tj. Karantanci. Što se tiče podunavskih Slovena, njih su napali Vlasi (*volochi*), nastanili se među njih i vršili nad njima nasilje, pa su se oni preselili na Vislu i prozvali Ljasima. Dalje sledi istorija zapadnoslovenskih i istočnoslovenskih plemena.

Po Trubačovljevoj interpretaciji, ovo mesto svedočilo bi da su Sloveni bili starosedeci na Dunavu, a podatak o vološkoj najezdi, budući da se reč *voloch*, u krajnjoj liniji, svodi na ime keltskog plemena *Volcae*, odnosio bi se na prodor Kelta u srednje Podunavlje sredinom prvog milenija pre Hrista. Treba odmah ukazati da tekst uopšte ne govori o slovenskoj autohtonosti u podunavskim predelima, već kaže da su se Sloveni onamo, na područje gde su se u doba nastanka letopisne tradicije, u jedanaestom veku, susticale Ugarska i Bugarska, doselili, i to tek mnogo vremena nakon što su njihovi preci, potomci Jafetovi, otišli na severozapad, gledano, razume se, od Vavilona i Mesopotamije. Da se reči „Po mnozěchъ že vremjaněch sěli sutъ Slověni po Dunaevі, gđe estъ nynе Ugorьska zemlja i Bolgarьska“ mogu shvatiti samo tako, bio je svojevremeno svestan i sam T. U jednom radu koji prethodi njegovom „obraćanju“ u pobornika podunavske hipoteze, on tu rečenicu prevodi: „Posle mnogih vremen poselilis’

slavljane po bregu Dunaja...“ i dalje komentariše: „Imenno tak – posle mnogich predšestvujuščich vremen, v tečenje kotorych oni mogli žit’ v svoej prarodine, kotoraja v takom slučae raspolagalas’ otnjud’ ne po Dunaju...“.⁷⁹ U knjizi koja je pred nama on čini neubedljiv pokušaj da relativizuje vrednost ovog iskaza navodnom željom letopisca da stvarnu istoriju usaglasi sa biblijskim predanjem (96). Što se tiče istorijske interpretacije Voloha, ona neposredno zavisi od drugog mesta gde ih letopis pominje, pod godinom 898. Tu je reč o tome kako su Ugri, prešavši velike planine koje su se po njima prozvale „Ugarske gore“, tj. Karpate, zavojštili protiv tamošnjih Vlaha i Slovena. Sloveni su tu, naime, živeli od ranije, a Vlasi su osvojili njihovu zemlju. Onda Ugri prognaju Vlahe, zauzmu tu zemlju, nasele se među Slovene pokorivši ih i zemlja se prozove Ugarska. Dakle onaj ko, kao T., identifikuje ove Volohe sa Keltima V veka pre Hr., implicira da su ti Kelti ostali gospodari karpatsko–panonskog basena u narednih 1400 godina, sve do ugarske najezde. To je težak anahronizam, koji se ne može izglediti ukazivanjem na par mađarskih reči sa mogućom keltskom etimologijom (*tót* 'Slovak' : stir. *tíuath* 'narod'; *mén* 'ždrebac' : gal. *mannus*, T. 42). Uostalom, neposrednim izvorom mađ. *Tót* smatra se praslovenski oblik **tutъ* (koji bi reflektovao predsl. **touto*–). U vezi s tim, ukazao bih na jednu reč koju sam, u detinjstvu u Valjevu čuo od svoje babe Užičanke: *tùtlep* 'glup čovek'. U građi za Rečnik SAN ima samo *tutlebatí* 'polagano ići, vrludati; nezgrapno tumarati, nespretno tražiti', *tutlebaló* 'star čovek' (srpsko Podrinje), *tutle(ša)* 'čeljadu nevješto, nerazabrano' (Lika). Jedva da se može sumnjati u vezu ovih reči sa prasl. etnonimom **Dudlēbi*, koji se u slovenskim jezicima čuva kao apelativ u značenjima 'prostack, glupak, slepac' i sl. (up. ÉSSJa 5/1978, 147d; tamo v. i za germansku etimologiju ovog plemenskog imena kojom se može objasniti kolebanje u zvučnosti suglasnikâ). Nije li se pretpostavljeno panslovensko **tutъ* > mađ. *tót* očuvalo u prvom delu reči *tùtlep* u severnoj Srbiji, na južnom obodu panonskog basena, i nije li prirodno uzeti da su Ugri Slovene nazvali upravo po onom slovenskom plemenu koje su zatekli u Panoniji — Du(d)lebima? Up. podatak ruskog letopisa o Dulebima kao ogranku Slovena koji je — u srednjem Podunavlju — trpeo najveći pritisak avarskog iga, kao i značenje sh. *tóto*v (<mađ. *tót*) 'glupak'.

Pravo pitanje glasi da li istorijat reči *voloch* i njena upotreba u slovenskim jezicima, a posebno u staroslovenskim i staroruskim spomenicima, uključujući samu „Povest’ vremennyh let“, uopšte dopuštaju pretpostavku da ona ovde označava Kelte? Reč je opšteslovenska: strus. *volochъ* svodi se zajedno sa stsl. *vlachъ*, polj. *włoch* itd. na praslovensku pozajmicu iz germanskog *volxъ* koja, sa svoje strane, predstavlja starogermanski oblik keltskog etnonima *Volcae*. Keltsko pleme Volke Tektosagi živelo je isprva u Narbonskoj Galiji, današnjoj južnoj Francuskoj, da bi se, po kazivanju Cezara, koje nalazi potvrdu u jednom mestu kod Livija, deo njih oko 600. godine pre n. e. preselio u Germaniju oko Hercinske šume. Uzima se da je tada njihovo ime prešlo Germanima kao opšti naziv za Kelte, i to u obliku *Walhōz*, nastalom na osnovu prvog pomaka suglasnika, koji se vršio otprilike do sredine poslednjeg milenija pre naše ere. Sa romanizacijom Galâ reč je kod Germana poprimila značenje Romana uopšte i u tom značenju ona je prešla Slovenima. Gde se ta pozajmica desila, i na koje se konkretno

⁷⁹ VJa 1975/6, str. 50, nap. 3.

romansko stanovništvo odnosila, stvar je nagađanja. Danas *voloch* u novoruskom i ukrajinskom, kao i *Vlah* kod Srba, Hrvata i Bugara, označava Rumuna. Teško je, međutim, pretpostaviti da je ta konkretna primena i prvobitna. Naime, u sporu oko autohtonosti Rumuna u Dakiji, čini se da su bolji argumenti na strani onih koji ih onamo dovode sa Balkana tek negde početkom drugog milenija naše ere, tako da nije verovatno da su ih Sloveni upoznali pre VI veka kada su prešli Dunav i počeli se nastanjivati na Balkanu. Uostalom, oni Germani koji su mogli Slovenima na donjem Dunavu i u području Karpata proslediti jedan eventualan naziv za Dakorumune bili su Goti, a upravo u gotskom jeziku nije potvrđen refleks opštegermanskog etnonima *Walhōz* (glasio bi *Walchs*). Stoga se čini verovatnija pretpostavka da su Sloveni reč preuzeli od Germana u doba svoje ekspanzije na jugozapad u V–VI veku negde u germansko–romansko–slovenskoj kontaktnoj zoni između Dunava i Drave. Na to područje i doba ukazuje i jedna akcentološka okolnost. Akutska intonacija praslovenskog *volъxъ*; koja proizlazi iz sh. naglaska *vľāh* i ruskog *volóch* ukazivala bi na neposredno preuzeće iz starovisokone-mačkog *walah* sa sekundarno umetnutim vokalom između *l* i *h*; to je pravilnost koja se potvrđuje slovenskim refleksima antičkih toponima u Dalmaciji nastalim u to doba ili ne mnogo docnije: *Splīt*, *Spljēt* od *Spēletu*, *Mljēt* od *Mēletu*. Prema tome, izvornije značenje reči bilo bi ono, koje se čuva u zapadnoslovenskim jezicima i u slovenačkom: češ. *Vlach*, polj. *Włoch*, slvnč. *Lah* „Italijan“. U tom pogledu se sa slovenačkim slagao i kajkavski, sudeći po nazivu zagrebačke ulice *Vlaška ulica*, u latinskim izvorima *Vicus Latinorum*, gde je u XIII v. bilo naselje italijanskih zanatlija. Važno je da se isto značenje ustanovljava kao prvobitno i za one jezike u kojima reč danas označava Rumune. To važi za staroslovenski, gde se *Vlasi* u Metodijevu žitiju odnosi na područje Akvilejske patrijaršije u severnoj Italiji, kao i za najranije starosrpske spomenike, gde su *Vlasi* Dubrovčani i stanovnici drugih primorskih gradova, dakle zapadni Romani, ili, kako su ih Srbi docnije nazivali, *Latini*. Za naš problem osobito je značajno što je i u staroruskoj književnosti kroz ceo srednji vek *volochi* naziv za Italiju. Tome odgovara upotreba reči u samoj „Povesti vremennych let“ izvan navedenog mesta. Na samom početku letopisa, malo pre kazivanja o Slovenima na Dunavu, autor daje jedan savremen etnogeografski podatak, određujući staništa Varjaga, „po Varjaškom moru (Baltiku) na zapad do zemlje Agnjanske i Vološ’ske“. Prva zemlja je Engleska, što očituje da nije reč o suvozemnim granicama, već o – za Normane mnogo bitnijem – dosegu pomorske moći, kojoj je Baltičko more samo polazište, a zapad samo početni smer pružanja, što biva jasno ako se ovaj pasus uporedi sa samo malo nižim mestom, gde stoji da se „Varjaškim morem“ može ići do Rima. Upadljiv je kontekstni paralelizam dveju geografskih odrednica „zemlja Vološ’ska“ i „Rim“, tako da prostiranje Varjaga do „zemlje Vološ’ske“ treba shvatiti kao uspomenu na vrhunac normanske talasokratije u IX–X v., kada su vikinški pohodi dosegali do obala severne Italije.⁸⁰ Sa filološkog stanovišta, neobično je za jednu reč pretpostavljati značenje različito od onoga koje ona ima na drugim mestima istog spomenika i u celoj književnoj tradiciji iz koje je taj spomenik

⁸⁰ Posle cve, očito umetnute napomene o granicama Varjaga nastavlja se nabranje naroda poteklih od Jafeta, i tu se zasebno, jedni za drugima, navode volohci i rimljane; u ovom, istorijskom kontekstu to razlikovanje je, čini se, hronološke prirode, odvajajući među Jafetovim potomcima antičke Rimljane od Voloha, srednjovekovnih stanovnika Italije. Bitno je da su u tom delu spiska navedeni isključivo zapadnoevropski narodi.

ponikao i kojoj pripada, a još neobičnije ako za to pretpostavljeno značenje nema potvrde u krugu srodnih jezika, kao što je to slučaj sa prasl. *volxъ* 'Kelt'. Prirodno je jedino uzeti da i tamo gde letopisac pripoveda o sudbini podunavskih Slovena strus. *volochъ* znači što i drugde: 'zapadni Roman', 'Latin'. Letopisac, dakle, doslovno kaže da su na Slovene u Podunavlju nasrnuli Latini, jedne odatle izgnali a druge pokorili i vladali njima dok krajem IX v. sami nisu bili izgnani od Ugara. Istorijska realnost koja stoji iza ovog kazivanja razotkriva se iz daljeg pripovedanja „Povesti“ koje se neposredno nadovezuje na mesto gde je reč o ugarskoj najezdi. Nakon napomene da su Ugri docnije vojevali protiv Grka, poplenivši Trakiju i Makedoniju sve do Soluna, a zatim protiv Moravljana i Čeha, dolazi ekskurs o nastanku slovenske pismenosti; „Slovenski narod bio je jedan: Sloveni koji su živeli na Dunavu, koje su pokorili Ugri, Moravljani, Česi, Ljasi (Poljaci) i Poljani, koji se sada nazivaju Rusima. Za njih su po prvi put prevedene svete knjige u Moravi, pismom koje se prozvalo slovenskim i kojim se danas služe Rusi i podunavski Bugari.“ Sledi skraćeno izlaganje Panonske Legende: o misiji Ćirila i Metodija u slovenskoj zemlji, na poziv knezova Kocelja, Rastislava i Svatopluka. Pošto se Konstantin, po letopiscu, vratio da bi poučavao Bugare, Metodije je ostao u Moravi, pa ga je potom Kocelj postavio za panonskog episkopa, na stolici apostola Andronika, koji je bio učitelj slovenskog naroda. I sam apostol Pavle dolazio je do Morave, gde je i Ilirik, i tu širio hrišćansku nauku, postavivši Slovenima Andronika za episkopa. Ekskurs se završava tvrdnjom da je ruski jezik isto što i slovenski, dok sam naziv Rusi potiče od Varjaga.

Očita veza ovog kazivanja o nastanku slovenske pismenosti i prethodnog izlaganja pod godinom 898. o najezdi Ugara na Volohe i Slovene sa pripovešću o raseljenju Slovena u uvodnom delu letopisa navela je još Šahmatova da u osnovi tih odeljaka pretpostavi zajednički izvor, nazvavši ga „Skazanie o preloženii knig“, i otada se njegovo postojanje uzima kao utvrđena činjenica. U etnoistorijskim razmatranjima „Skazanija“ od Vavilonske kule do Ćirilometodijevske misije najveća važnost pridaje se jeziku, sa kojim se poistovećuje etnička pripadnost (što nalazi svoj jezički izraz u upotrebi reči *jazyk* i u značenju naroda). U uvodnom delu slovenski jezik i rod povezuju se preko „směšenija jazyk“ sa biblijskom istorijom Starog zaveta, dok ih sama pripovest o prevodu knjiga preko navodne misije Sv. Pavla među njima uključuje u novozavetne tradicije; u prvom odeljku naglasak je na jeziku kao osnovi etničke diferencijacije, a u drugom se jezik doživljava kao osnovni elemenat kulturne artikulacije date ljudske zajednice: dobivši bogoslužjenje i sveštene knjige na svom jeziku Sloveni su se uzdigli u rang civilizovanih naroda. Letopisac je svestan značaja koji književni jezik ima za nacionalno samosaznanje kada na kraju „Skazanija“ dopisuje poznatu rečenicu da su slovenski i ruski jezik jedno; pamćenje je početkom XI v. još sezalo u doba kada se na tlu Rusije razlikovao jezik domaćih Slovena od ruskog jezika normanskih Varjaga, razlika koju Porfirogenit sredinom X v. dosledno povlači navodeći nazive pragova na Dnjepru. Čini se umesna opaska da je to što je Kijevska Rusija zajedno sa hrišćanskom verom prihvatila staroslovenski kao jezik crkve, a samim tim kulture i administracije predstavljalo odlučan korak ka brzom i potpunoj slavizaciji normanske aristokratije, čiji je uticaj opadao u meri u kojoj se vladar sve više oslanjao na crkvu i sveštenstvo; analogan razvoj imali smo u Bugarskoj nakon pokrštenja i uvođenja slovenskog bogoslužjenja i pismenosti, gde su isti činioći pomogli Borisu da ograniči moć plemstva turskog porekla, pospešujući

njegovu jezičku asimilaciju.⁸¹ Očita je tendencija „Skazanija“ da isticanjem biblijske starine slovenskog naroda i njegove rane evangelizacije potkrepi pravo Slovena na sopstveni bogoslužbeni jezik, osporavano pre svega od strane franačkog klera. U istoriji tog spora važan obrt je predstavljalo Svatoplukovo pristajanje uz Franke i izgon slovenskog sveštenstva iz Moravske. Čudno bi bilo da „Skazanie“ prelazi ćutke preko tako sudbonosnog događaja. Onoga, međutim, pominje, samo u uopštenim terminima, koji su izazvali dosadašnje zabune u interpretaciji tog izlaganja. Sveštenici latinskog obreda, naime, u njemu figuriraju pod opštim nazivom za Latine „Vlasi“ (volochi), a sveštenici slovenskog obreda su shodno tome označeni jednostavno kao „Sloveni“. Pod tom pretpostavkom smisao tradicije o voločkom „našestviju“ postaje jasan i lako uklopiv u savremen istorijski kontekst: došli su latinski sveštenici (volochi) i proterali slovenske (slovene) koji su se zatim razbežali na razne strane slovenskog sveta; toj latinskoj prevlasti učinila je uskoro kraj najezda paganskih Ugara (izgnanje Latina moglo je biti shvaćeno kao neka vrsta Božje kazne za njihovo nasilje nad Slovenima). Izjednačenje narodnosti sa kulturnim identitetom izraženim kroz crkveni jezik slaže se sa osnovnom tendencijom „Skazanija“; ono je razumljivo sa gledišta monaške sredine u kojoj se ova tradicija oblikovala, a, videli smo, umnogome i opravdano s obzirom na objektivno veliku ulogu koju je taj činilac imao u formiranju srednjovekovnih slovenskih nacija. Treba, međutim, ukazati i na jedan dodatni momenat koji je mogao doprineti da se potčinjenje narodne crkve tuđinskoj doživi i formuliše kao pad celog naroda pod tuđinsku vlast. Za razliku od prvobitnog hrišćanskog običaja koji se u to doba još držao i na Istoku, u Vizantiji, i na Zapadu, u Rimu, po kojem bi crkva podignuta od vladara ili vernika došla pod vlast episkopa i sveštenstva sa svim svojim imanjem i prinalležnostima, kod Germana bi osnivač crkve, vladar ili velikaš, zadržavao vlasništvo nad njom, postavljajući sam sveštenike i plaćajući ih, a zauzvrat ubirajući za sebe sve crkvene prihode. Vremenom je sama franačka crkva postala moćan feudalac, ništa manje pohlepan na zemlju od svetovnog plemstva, a evangelizacija susednih naroda, pre svega Slovena, često vršena silom i uz naseljavanje nemačkih kolonista, postala je veoma unosna investicija. Franački sistem „vlasničkih crkava“ verovatno je odgovarao vladaru Svatoplukova tipa, ali je zamena domaće crkvene organizacije franačkom u očima slovenskog stanovništva mogla biti ravna namećanju tuđinskog feudalnog iga.⁸²

Obično se uzima da je „Skazanie o preloženii knig“ nastalo na zapadno-slovenskom terenu, najverovatnije u češkom manastiru Sazavi, kao i latinska „Kristijanova legenda“ iz X ili XI v., sa kojom ima dosta dodirnih tačaka.⁸³ Treba, međutim, reći da je pozivanje na misionarsku delatnost apostola Pavla u Iliriku imalo smisla na teritoriji koja je nekada pripadala toj poznoantičkoj provinciji.⁸⁴ Reći „V Moravy bo hodił i apostolъ Pavelъ i učilъ tu; tu bo estъ Iljurikъ, ego že dochodił apostolъ Pavelъ; tu bo běša slovene pervoe“ ne mogu se odnositi na

⁸¹ Up. Fr. Dvornik: *The Slavs. Their Early History and Civilization*. Boston ²1959, str. 220 d.

⁸² Up. Dvornik op. cit. 74 dd., 95.

⁸³ Za problem provenijencije „Skazanija“ i njegovog odnosa prema „Kristijanovoj legendi“ v. B. N. Florja (Moskva): *Skazanie o preloženii knig na slavyanskij jazyk*. Istočnici, vremena i mesto napisanija. U: *Byzantinoslavica XLVI* (1985) 1, str. 121–130, gde je sažeta ranija diskusija.

⁸⁴ Kao što je Sirmij, docniji Dmitrovci na Savi slovio kao stolica Sv. Andronika, tako je po legendi crkvu Sv. Petra i Pavla u Rasu, nekadašnje sedište raških mitropolita i najstariju crkvenu građevinu na tlu Srbije, osnovao drugi Pavlov učenik, apostol Tit.

češku Moravsku, već samo na gornjomezijsku Moravu koja je zaista pripadala Iliriku, a formulacija u uvodnom delu letopisa „po mnozěchъ že vremjaněch sěli sutъ slověni po Dunaevī, gđe estъ nyne Ugorŕska zemlja i Bolgarŕska“ odgovara upravo gradu Moravi na ušću istoimene desne pritoke Dunava, koji se u XI veku nalazio „in confinio... Ungariorum et Bulgarorum“.⁸⁵ Nazivanje Franaka Vlasima (Volosima), nasuprot Žitiju Metodijevu koje povlači razliku između „Vlaha“ - misionara iz Akvileje u severnoj Italiji - i „Nemaca“ - franačkih misionara, s jedne strane se, videli smo, objašnjava uopštavanjem oznake „Latin“ na sveštenike latinskog obreda (kao što se Grcima u istom žitiju nazivaju misionari iz Vizantije), no sa druge strane ono nalazi zanimljivu toponomastičku analogiju u neposrednoj blizini Metodijeve stolice - Sirmija. Mislimo na ekvivalenciju naziva mađ. *Nagy Olasz* (podr. *falva*) 'veliko vlaško (selo)', danas Mandelos i lat. *Franca villa* (zabeležen u doba krstaških ratova, = grčki *Phrangochōrion* (1210-1220.), takođe sh. *Fruška Gora* od stsrp. *Fruzi* 'Franci'.⁸⁶ Sva ova imena očito čuvaju uspomenu na doba pre mađarske najeзде, kada je Srem bio krajnja isturena tačka Franačkog carstva prema Vizantiji, a mađarski toponim jasno svedoči da su Ugri došavši krajem IX veka preuzeli od Slovena reč *Vlasi* u obliku *Olasz* kao naziv ne samo za Italijane, koje ta reč označava u savremenom mađarskom,⁸⁷ nego za sve „Latine“, uključujući i Franke.

Na osnovu svega ovoga smemo zaključiti da je tradicija o prebivanju Slovena oko srednjeg Dunava u doba prvih apostolskih misija (I v. n. e.) mogla nastati najpre kod slovenskog življa u današnjoj severnoj Srbiji i Sremu, na području oko tromeđe rimskih provincija Dalmacije, Gornje Mezeje i Panonije koje je u poznoantičko doba pripadalo Iliriku, a na kojem su se u IX-X veku sukobili državni interesi triju carstava: Vizantijskog, Bugarskog i Franačkog i istovremeno ukrštali istočni i zapadni kulturni uticaji. Tamošnji Sloveni su u promenljivim prilikama sa manje ili više uspeha održavali svoj politički subjektivitet (Srbija i Moravska kneževina) i nema sumnje da su u zbivanjima oko misije Ćirila i Metodija imali većeg i aktivnijeg učešća nego što se to do sada pretpostavljalo. Bio je to kratak trenutak u istoriji kada je do tada pasivan osećaj srodstva među pojedinim slovenskim plemenima kao baštinicima istog jezika i tradicije prerastao u aktivnu ideju o jezičkom zajedništvu svih Slovena kao osnovi za njihovou kulturnu emancipaciju i uključenje u glavne civilizacijske tokove ravnopravno sa starim i velikim narodima. Veliko pregnuće inicirano radom Solunske braće nije imalo željeni domašaj: za kontraakcijom franačkog klera usledila je provala Ugara koja je, pogađajući samo žarište duhovnog poleta, trajno rasepila

⁸⁵ Od novijih komentatora spornog letopisnog mesta pomenimo Avenariusu op. cit. 30-31, koji u njemu nalazi odraz tri tradicije: jedne zapadnoslovenske, koja govori o misiji Sv. Pavla u Moraviji, druge starohrvatske (?), koja Pavlovu misionarsku delatnost vezuje za Ilirik, i treće bugarske, na čiji bi račun išao množinski oblik *Moravy*, u vezi sa željom Bugara da dokažu da je Konstantin „učio“ kod njih, u južnoj, balkanskoj Moravskoj. Ovakva i slična domišljanja čine se izlišnim ako se ima u vidu da postoji tačka u kojoj se seku sve tri odrednice - Morava, Ilirik i Bugarska: to je nekadašnji grad Morava na ušću Velike Morave u Dunav, na teritoriji poznoantičkog Ilirika i u granicama Bugarske IX v.

⁸⁶ V. P. Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika III, Zagreb 1973, str. 608.

⁸⁷ Zanimljivo je da to značenje ima oblik *olasz* koji se svodi na slovenski plural, dok je si. singular *oláh* preuzeo značenje 'Rumun'.

slovenski geografski prostor, da bi docnije Sloveni, za koje se u drugoj polovini IX veka činilo da svojim položajem na razmeđu Istoka i Zapada mogu biti braća crkvenom raskolu, postali njegove najveće žrtve. U doba kada Nestor uobličava konačnu redakciju ruskog letopisa sve je to bio samo lepi san o prošlosti, koji se manje-više uspešno mogao ugraditi u nacionalne ideologije pojedinih slovenskih ogranaka, Rusa kao i, recimo, Bugara ili, docnije, Čeha; no Nestorova priča u osnovi ne može poticati od njega sama, već od nekoga ko je to vreme aktivno proživeo, boreći se za slovenski bogoslužbeni jezik, i to na tlu gde su krunski argumenti u toj borbi poput rane evangelizacije Slovena imali istorijsko-geografsko pokriće. Srednje Podunavlje nije postojbina Praslovena kao indoevropskog ogranka definisanog zbirom lingvističkih karakteristika, već su nosioci tih distinktivnih osobina došli onamo sa severa Evrope, ali se može reći da je ono mesto rođenja slovenstva, jer je najpre kod podunavskih Slovena dotadašnja gentilna svest prerasla u etničku samosvest.

O. N. Trubačev se i knjižicom koja je pred nama potvrđuje kao izuzetna figura savremene slavistike. Malo je onih koji u zreлом naučnom dobu, naoružani zavidnom erudicijom, istovremeno pokazuju toliku spremnost za preispitivanje aksiomatskih postulata i vaskrsavanje starih hipoteza za koje se mislilo da su vremenom prevaziđene. Pre podunavske teorije bila je to teza o prisustvu u antičko doba zaostataka Indoarijaca u severnom pribrežju Crnog Mora, s kojom je svojevremeno istupio Krečmer, a T. ju je obnovio u nizu članaka na osnovu novog i bogatog, prevashodno onomastičkog materijala. Pritom on nailazi na oštro osporavanje od strane ruskih iranista, dok se reakcije inostranih stručnjaka kreću u rasponu od skepse do načelnog odobravanja i delimičnog prihvatanja rezultata.⁸⁸ Videli smo da je i dosadašnji prijem T. koncepcije o podunavskom poreklu Slovena bio različit. Istraživanje ove materije skopčano je sa toliko neizvesnosti da u njemu nije preporučljivo operisati sa čvrstim uverenjima. Stoga ne treba unapred odbijati, već mnogo pre valja pozdraviti svaki pokušaj da se stave na probu duboko uvrežena ubeđenja, poput tradicionalne koncepcije slovenske pradomovine, i primiti ga kao izazov da se još jednom saberu i odvagnu razlozi pro i contra. Ako je dolepotpisani recenzent, učinivši taj napor, Trubačovljevom poistovećenju Panonaca sa Praslovenima i Voloha iz 'Povesti vremennyh let' sa Keltima pretpostavio drugačije interpretacije, to ne znači da on u celini i konačno zauzima negativan stav prema osnovnoj tezi knjige. Sa jedne strane, u neke njene važne segmente, kao što je baltsko-slovenski problem, nismo se dublje upuštali; sa druge strane, kada se radi o tako dalekoj i slabo poznatoj prošlosti, ne biti u nešto ubeđen do sada iznetim argumentima ne znači i otpisati to za sva vremena kao nemoguće. Budućnost će pokazati da li će T. pod uticajem svojih konstruktivnih kritičara (u koje uzimam pravo da i sebe ubrojim) modifikovati svoju koncepciju, možda u gore sugerisanom smislu usredsređenja na indoevropske leksičke izoglose, za šta ga dosadašnji rad na praslovenskom rečniku preporučuje kao jednog od vrhunskih specijalista, ili će je integralno braniti eventualnim novim nalazima ubedljivijim od dosadašnjih. U svakom slučaju, plodovi njegovog pera biće s nestrpljenjem očekivani i sa zadovoljstvom čitani.

⁸⁸ Up. *Ėtnogenez* 47-66 (Ė. A. Grantovskij, D. S. Raevskij) i 148-152 (O. N. Trubačev). Tamo je data i bibliografija ranijih radova.

SKRAĆENICE LITERATURE

ESSJa = Ètymologičeskij slovar' slavjanskich jazykov, red. O. N. Trubačev, Moskva 1974 i d.

Ètnogenez narodov Balkan i severnogo Pričernomor'ja. Lingvistika, istorija, archeologija, Moskva 1984.

Slavjanskoe jazykoznanie. X meždunarodnyj s'ezd slavistov, Sofija, sentjabr' 1988 g. Doklady sovetsoj delegacii. Red. N. I. Tolstoj, Moskva 1988.

SSS = Słownik starożytności słowiańskich, Wrocław etc. 1961 i d.

Studia nad etnogenezą Słowian i kulturą Europy wczesnośredniowiecznej I, Wrocław etc. 1987.

Vasmer, M. : Schriften zur slavischen Altertumskunde und Namenskunde I–II, Berlin 1971.

VJa = Voprosy jazykoznanija

P. S. Neposredno nakon predaje ovog članka u štampu održan je XI međunarodni skup slavista u Bratislavi (31. VII – 8. IX 1993.), na kojem se nastavila polemika oko podunavske hipoteze. Sam Trubačov istupio je sa daljom razradom svoje koncepcije (njegov prilog pod naslovom „Drevnie Slavjane na Dunae (južnyj flang). Lingvističeskie nabljudenija“ već je objavljen u zborniku Slavjanskoe jazykoznanie. XI meždunarodnyj s'ezd slavistov, Bratislava, sentjabr' 1993. Doklady rossijskoj delegacii, Moskva 1993, str. 3–23). Izdvajamo neke nove ideje i akcente iz ovoga rada. *Sclavus Nara* u epitafu Sv. Martinu Turskom iz VI v. bio bi pored formulacije ruskog letopisca „narci eže sutš slověne“ dodatni dokaz u prilog slovenstvu stanovnika antičkog Norika (4 d). Samonazvanje Albanaca *Shqipit* u vezi sa *shqip* 'jasno, razumljivo' T. prosuđuje kao kalk od *Slověne*: *slovo*. Ponovo insistira na neslovenskoj etimologiji etnonima *Serbi*, poričući njegovu vezu sa *srbbati* 'srkati' i vezujući ga za Ptolomejeve Serbe (*Sérboi*), Amijanove *Serri*, *Serrorum montes* u južnim Karpatima (6); kritiku dosadašnjih etimologija srpskog plemenskog imena, uključujući i Trubačovljevu indoarijsku, dajem u sledećem broju „Zbornika za slavistiku“. Istočnoslovenski *Séver'ane* bi bili nazvani po svojoj prvobitnoj lokaciji na severnoj (levoj) obali Dunava (7). Posebnu pažnju T. ovde posvećuje nekim slovensko–paleobalkanskim vezama. Iz zapadnog (uslovno: ilirsko–panonskog) dela starobalkanskog areala ukazuje na ime plemena *Japodes* prema sh. *jāpād* (10), toponim *Metubarris* (v. gore) prema vojvodanskom mikrotoponimu *Medbara*, s obzirom na sh. dijalekt. i sl. *med* = *među* (up. moj rad u OP IX/1988, str. 165 dd.). Težište je ipak na sponama koje vezuje tračko–dački istok antičkog Balkana sa slovenskim svetom, među njima *virtup* prema poznoantičkom toponimu iz oblasti Niša *Búrdōpes* Proc. de aed. IV 4 i lit. *Viřt-upé* (11); s obzirom na *Burdómina* iz obližnje oblasti Remesijane > *Burdimo* (up. na str. 289 mog rada navedenog gore u nap. 39) nisam siguran da *Búrdōpes* treba čitati sa početnim *v-*. Sl. fitonim *tisv* prema lat. *taxus* izvodio bi se od ie. **tāksō-* posredstvom dačko–tračkog, kome T. pripisuje prelaz *ā > ē > i* (12 dd.); jsl. toponimi *Kruševo*, *Kruševac* čuvali bi semantiku antičkog horonima *Dardania* od alb. *dárdhë* 'kruška' (15); za anahronost ove (uostalom, duboko ukorenjene) etimologije dardanskog imena v. isti moj rad str. 288. Toponim *Porolissum*, *dacia Porolissensis* (najseverniji deo Dakije) T.

poredi sa sl. *za-šesje* ili **pertšesje* (?; videći u njemu model dočimjeg naziva *Transylvania* 'oblast za šumom' (15 d.). Na svoju gorepomenutu tezu o prirodnimorskim Karpatima T. se ovde nadovezuje nalazeći njihove tragove u Zapadnim Karpatima (ime reke *Nitra*) i južnije, na dačko-tračkom prostoru, u arad. hidronimima i toponimima na *-nad* kao *Hornád*, zatim poredi *-dama* u antičkom toponimiji (*Uscudama* 'Jedrene'): stind. *aháman-* ' (naseljeno) mesto', različna plemenska imena *Sátrai*: stind. *ksotra-* 'vladajući sloj naroda', *Bžsofi*: stind. *vešá-* 'član istog roda, sluga' (16 dd.). Dalje se T. osvrće na van-Vejkovu hipotezu o nekadašnjoj tampon-zoni sa supstratnim (romanskim) stanovništvom između Srba i Bugara, i na novu Manjčakovu tezu po kojoj su Sloveni došli na Balkan samo u jednom migracionom talasu --- sa zapada, što je, po njemu, spasilo romanski elemenat u donjem Podunavlju, dok bi naseljavanje bugarskih Slovena na tlu današnje Rumunije padalo tek od VIII-IX v. i imalo polazište južno od Dunava. O problemu jednog ili više valova slovenske seobe na jug up. pored onoga što je gore rečeno, moje razmatranje predato u štampu u „Zborniku za slavistiku“; na zamršenu problematiku albanske i rumunske etnogeneze najskorije se osvrćem, polazeći od nekih novih toponomastičkih nalaza, u spomenici Vladimira Georgieva. T. iznova prosuđuje neke rumunske slavizme. Tako reči *zápálá* 'sneg' ne bi bio u osnovi slovenski kalk albanskog *dë-borë* 'isto', već bi posredi bila semantička pozajmica u obrnutom smeru, s obzirom na rus. dij. *zapád* 'snežni smet' (18). Tu su i druge istočnoslovensko-rumunske izolekse: rum. *nisip* 'pesak': rus. dij. *násyp* 'gomila peska kraj obale', rum. *ohabă*: strus. *ochabiti* (up. moj rad u OP VII/1986, str. 159 dd.) rum. *lapă* 'ruka' (19, up. ESSJa 14/1987, str. 27), rum. *copil* (i alb. *kopíl*): prasl. *kopylb* (20; up. ESSJa 11/1984, str. 30 dd.). Prilog se završava osvrtom na „nejužnoslovenske slavizme“ u toponimiji Grčke (21); ovakvo opredeljenje pojedinih toponima čini mi se problematično: u najmanju ruku, grč. *Koníspolis* nema jedinu paralelu u polj. *Konieczpol*, kako veruje T., već i u stsrp. nazivu župe u istočnoj Hercegovini *Konac-polje*.

U drugim referatima i u diskusiji na bratislavskom skupu našli su izraz i protivni, tradicionalnim shvatanjima bliži pogledi na slovensku etnogenezu (izm. ost. ruski arheolog V. V. Sedov, poljski istoričar L. A. Tyszkiewicz). Još burniji nastavak doživela je i druga kontroverza koje smo se ovde dotakli: spor oko lokacije Velike Moravske. Teza I. Bobě, koji je i sam bio prisutan, bila je s jedne strane kritikovana (H. Birnbaum, J. Schaecken), a s druge podržana (O. Kronsteiner). U svemu što je tom prilikom čuo i pročitao dolepotpisani ne nalazi osnov za konačno razrešenje sopstvenih nedoumica niti razlog za korenito preispitivanje onih stavova koje je izneo na prethodnim stranicama, a sumarno i u sopstvenom izlaganju na kongresu.